

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

СОКИРСЬКА ВЛАДИЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94(470+571):94(477) /«1919/1929» (043.3)

**ВІДНОСИНИ МІЖ РСФРР І УСРР (1919–1929 РР.):
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ДИСКУРС**

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Тернопіль – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Марочко Василь Іванович,
Інститут історії України НАН України,
відділ історії України 20–30-х рр. XX ст.,
головний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Дацків Ігор Богданович,
Тернопільський національний
економічний університет,
кафедра міжнародного права,
міжнародних відносин та дипломатії,
професор

доктор історичних наук, професор
Дорошко Микола Савович,
Інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
кафедра країнознавства, завідувач

доктор історичних наук, професор
Троян Сергій Станіславович,
Національний авіаційний університет,
кафедра міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій,
професор

Захист відбудеться «2» липня 2018 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України (46027, м. Тернопіль, вул. Громницького, 1 а, ауд. 1008).

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://tnpu.edu.ua> та у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий «1» червня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. О. Федорів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розпад СРСР, проблеми суспільно-політичних, економічних, національно-культурних трансформацій радянських республік, пошук нових форм взаємовідносин між ними, здійснення демократичних реформ, стали викликом для сучасної системи європейської і міжнародної безпеки. Серед держав пострадянського простору саме Україна і Росія є найбільшими суб'єктами в територіальному, демографічному, економічному і військовому вимірах. Сьогодні українсько-російські взаємини висувають на порядок денний питання співвідношення національного, державного, господарського будівництва в колишніх радянських республіках, демократичних змін та типології модернізаційних процесів, проблеми кордонів, цивілізаційної належності, співвідношення універсальних та специфічних проблем розвитку. На сучасному етапі перед істориками стоїть важливе завдання дати відповіді на питання, які ускладнюють пошук шляху до їх рівноправного і ефективного співіснування та співробітництва на принципах міжнародного права, взаємовигідних інтересів з урахуванням суперечливої культурно-історичної спадщини.

Руйнування Російської імперії зумовило ліквідацію політичного інституту монархічної системи правління та утворення незалежних держав. Класична імперія відійшла в історію, а імперські тенденції збереглися в ідеології й теорії російської великодержавності. Вони проявилися у запеклій боротьбі з УНР, у міждержавних відносинах РСФРР та УСРР на початку 1920-х рр., в уніфікації національно-культурної самобутності українського соціуму, підпорядкуванні його політикуму, централізації через систему унітарного абсолютизму. Суперечливі відносини між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр., особливо у політичних, економічних, територіальних стосунках двох суб'єктів унітарного об'єднання, еволюційно не були подолані. Їх «вирішили» адміністративно-примусово, тому конфлікт між ними виявився «замороженим», ідеологічно й політично уніфікованим. Формальне ж конституційне право УСРР на самовизначення, аж до виходу зі складу СРСР, відіграло роль умовного каталізатора розпаду, що й сталося у 1991 р.

Актуальність теми дисертації зумовлена недостатнім рівнем висвітлення проблеми в українській історіографії, необхідністю дослідження історичного досвіду виникнення і становлення принципово нових російсько-українських відносин після розпаду Російської імперії, взаємодії державних структур УСРР та РСФРР у 1920-х рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до наукової проблематики кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Україна і європейський світ: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 0111 U007531 (2011–2014 рр.), «Східна Європа у другій половині XIX – першій половині XX ст.: економічні, соціально-політичні та культурні процеси» (державний реєстраційний номер 0115U000075 (2015–2020 рр.)).

Метою дисертаційної роботи є аналіз розвитку відносин між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр. через призму політико-економічного та адміністративно-територіального дискурсу.

Відповідно до поставленої мети визначено основні **завдання дослідження**:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми в історіографії, окреслити питання, що потребують подальшого вивчення;
- систематизувати й охарактеризувати джерела, визначити ступінь їхньої репрезентативності, здійснити їх класифікацію;
- окреслити теоретико-методологічні засади дослідження;
- дослідити концептуальні засади та принципи формування відносин між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр., здійснити їх періодизацію;
- простежити еволюцію російської радянської політики у визначенні статусу російсько-українського кордону, показати суперечливість відносин між республіками у здійсненні адміністративно-територіального розмежування;
- виявити чинники, які впливали на формування та діяльність органів влади РСФРР і УСРР, виокремити їх російсько-українську складову;
- розкрити особливості дипломатичних та господарсько-інституційних взаємин;
- проаналізувати діяльність та показати роль інституту уповноважених, повноважних та постійних представництв як формалізованої ознаки російсько-українських відносин;
- висвітлити заходи інституційної унітаризації відносин між радянськими республіками;
- розкрити організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування бюджетної системи федерації, бюджетних прав радянських республік;
- встановити уніфікаторську сутність загальнофедеративного бюджету, показати наявність системного обмеження бюджетних прав радянської України;
- виокремити та проаналізувати форми і методи російської радянської централізаторської політики в галузі економічного районування та управління промисловістю, систему підпорядкування базових галузей республіканської промисловості;
- проаналізувати особливості формування загальносоюзного «народногосподарського комплексу», його номенклатурного підпорядкування;
- з'ясувати суть протиріч, теоретичних дискусій, «ухилів», номенклатурно-службового протистояння та їх вплив на формування російсько-українських відносин.

Об'єктом дослідження є РСФРР і УСРР упродовж 1919–1929 рр.

Предметом дослідження є міждержавний статус відносин між РСФРР і УСРР (1919–1922), їх політико-економічна та адміністративно-територіальна уніфікація в умовах системної унітаризації (1923–1929 рр.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1919–1929 рр. Вибір хронологічного періоду зумовлений переломними подіями у російсько-українських відносинах. Нижня хронологічна межа обумовлена встановленням у

січні 1919 р. влади Тимчасового робітничо-селянського уряду України, початком формування організаційно-політичних основ і принципів унітаризму, який трансформувався упродовж наступних років.

Верхня хронологічна межа – 1929 р. – сталінський «рік великого перелому», що означив початок системної «соціалістичної реконструкції», яку ототожнюють з більшовицькою модернізацією. На цей рік припадає початок соціально-економічної реконструкції народного господарства, поява класичної командно-адміністративної системи в СРСР, посилення централізаторських тенденцій, втрата договірних зобов'язань між республіками, елементів формального суверенітету.

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальному поділу РСФРР і УСРР 1919–1929 рр.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що на основі залучення і критичного аналізу значної кількості архівних джерел та наукової літератури:

вперше:

– в українській історіографії порушено та висвітлено питання відносин між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр.;

– до наукового вжитку залучено нові архівні джерела, особливо з центральних архівних фондів Російської Федерації, а також статистичні та аналітичні матеріали відомчої періодики 1919–1929 рр.;

– запропоновано авторську періодизацію російсько-українських відносин 1919–1929 рр., акцентовано увагу на їхніх політичних особливостях;

– виявлено суперечності між декларованими принципами вирішення національного питання та їх практичною реалізацією;

– визначено вплив геополітичних, історичних, етнографічних, ідеологічних чинників на встановлення кордону між РСФРР і УСРР;

– з'ясовано місце і роль повноважних представництв республік, інституту уповноважених та їх вплив на характер російської радянської політики щодо України;

уточнено:

– значення понять «радянська російська політика», «міждержавні відносини», «міжреспубліканські відносини», «національна політика», «радянська політика уніфікації», «повноважні (постійні) представництва», «інститут уповноважених СРСР при уряді УСРР», показано деструктивний вплив їх на формальний статус радянської республіки;

удосконалено:

– знання про зміст російської радянської централізаторської політики;

– висновки про уніфікаторську політику Кремля у вирішенні національного питання;

поглиблено:

– дослідження історичних умов реалізації нормативно-правових документів щодо російсько-українських відносин;

- знання змісту документації центральних органів влади РСФРР, УСРР і СРСР як історичних джерел з вивчення російсько-українських відносин;
- визначення наповнення матеріалів відомчої періодики;
- дослідження інформативного потенціалу праць партійних і державних діячів, економістів та вчених 1919–1929 рр.;

отримали подальший розвиток:

- наукове вивчення історичних джерел різнопланового походження, що стосуються відносин між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр.;
- аналіз особливостей уніфікаторської національної політики в СРСР;
- положення про те, що формування та розвиток радянської бюджетної системи здійснювали централізовано за уніфікованою організаційно-функціональною структурою та розподілом коштів;
- вивчення суспільно-політичних та економічних чинників впливу на відносини між радянськими республіками.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження та його результати обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2011–2017 рр.). Узагальнення і фактичний матеріал, що містяться у дисертації, апробовані у доповідях і виступах автора на 3 конференціях за кордоном (Республіка Польща), 20 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, симпозіумах: Четвертій Міжнародній науковій конференції «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки» (м. Луганськ, 20–21 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум–2011: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Ялта, 5–7 червня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя» (присвяченій 110-й річниці з дня народження Г. Ю. Храбана) (м. Умань, 26–27 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум–2012: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Севастополь, 6–12 червня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження» (м. Львів, 14–15 грудня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Історія України ХХ століття в сучасній закордонній історіографії» (м. Миколаїв, 23–24 травня 2013 р.); Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Naukowe Wyszukay» (m. Warszawa, 30–31 października 2015 r.); Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Rozdroża. Europa środkowa i wschodnia inter-, wielo-, transkulturowo» (m. Częstochowa, 08–09 grudnia 2015 r.); Міжнародній науково-практичній конференції «Павло Тичина: розп'яття на хресті слави» (До 125-річчя поета) (м. Умань, 25–26 березня 2016 р.); Symposium Międzynarodowy «Studia transkulturowe w procesie współpracy polsko-ukraińskiej» (m. Olsztyn, 28 października 2016 r.); Міжнародній науково-практичній конференції «Революційні потрясіння початку ХХ ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (із нагоди 100-ї річниці Української

революції 1917–1921 рр.) (м. Черкаси, 3–4 березня 2017 р.); ІХ Всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії (м. Черкаси, 20–21 вересня 2012 р.); Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Україна і європейський світ: історія та сучасність (до 330-річчя Віденської битви)» (м. Умань, 13 вересня 2013 р.); Другій Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід»» (м. Бахчисарай, 12–13 жовтня 2013 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Тарас Шевченко в національній пам'яті» (м. Умань, 12 березня 2014 р.); Десятому Всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії (м. Черкаси, 1–3 жовтня 2014 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Україна і українці у світових війнах ХХ століття», присвяченій 100-річчю участі України в Першій світовій війні та 70-річчю визволення України від військ нацистської Німеччини та її союзників (м. Умань, 24 жовтня 2014 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Регіональна історія в енциклопедистиці» (м. Умань, 5 червня 2015 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії: минуле, сучасне, майбуття» (Київ-Умань, 23–24 вересня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Українська державність: тяглість традицій та трансформація сьогодення» (до 25-річчя незалежності України) (м. Умань, 1 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Історія, революція, пам'ять: зсув парадигм» (м. Умань, 26 травня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 31 публікації: монографії, 19 статтях у фахових виданнях України (4 з яких включені до міжнародних наукометричних баз), 2 – у виданнях іноземних держав, 2 – у вітчизняних та зарубіжних виданнях, що додатково відображають наукові результати дослідження, 7 – у збірниках праць, матеріалах конференцій.

Кандидатську дисертацію на тему «Наукова та громадсько-педагогічна діяльність Г. Ю. Храбана (1902–1990 рр.)» захищено у 2008 р. у спеціалізованій вченій раді К 26.053.02 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, вісімнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (696 найменувань), 14 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 648 сторінок, з них обсяг основного тексту – 399 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, викладено мету та завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, розкрито основні методи дослідження, охарактеризовано наукову новизну одержаних результатів, подано інформацію про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У першому розділі «**Історіографія, джерела та методологія дослідження**», який складається з трьох взаємопов'язаних підрозділів, систематизовано й

охарактеризовано стан наукової розробки проблеми в українській та зарубіжній історіографії, джерела та теоретико-методологічні засади дослідження.

Окреслено основні напрямки та етапи розвитку наукової думки з проблеми дослідження, здійснено аналіз літератури, визначено питання, що потребують подальшого вивчення. Аналіз та структурування наявної історіографії з обраною для вивчення теми здійснено з використанням базового для історичних досліджень проблемно-хронологічного методу, що дав можливість врахувати ключові концепції, характерні для вказаного періоду історії та поділити її на групи: 1) доробок безпосередніх учасників державного будівництва періоду 1920-х рр.; 2) дослідження істориків і політичних діячів радянської доби; 3) праці вітчизняних істориків періоду незалежності; 4) науковий внесок представників української діаспори 5) зарубіжна історіографія.

До історіографії першої групи відносимо праці партійних та державних діячів 1920-х рр. (М. Брюханов, М. Владимиров, Г. Гринько, А. Давид, Л. Каганович, Е. Квірінг, М. Скрипник, М. Фрунзе), представників відомств та наукових установ (М. Боголепов, М. Ветошкін, К. Воблий, М. Волобуєв, А. Гірчак, О. Горбенко, А. Грінштейн, В. Доброгаєв, В. Качинський, А. Марков, Б. Миронов, П. Мальців, Л. Перчик, М. Полоз, М. Порш, О. Шліхтер). Вони вплинули на формування ідеологем в історіографії російської радянської політики щодо України у 1920-х рр. Саме державні та партійні діячі, провідні економісти, фінансисти, співробітники радянських установ у той час брали безпосередню участь у розробці програм суспільно-політичного та економічного розвитку республік, визначали характер їхньої поведінки та рівень співпраці.

Теоретичну цінність для дослідження становлять праці українських націонал-комуністів, які мали власне бачення вирішення національного питання. Його основою була рівноправність України з Росією за наявності між ними федеративного зв'язку. Представники цієї течії (А. Буценко, В. Затонський, Г. Лапчинський, М. Скрипник, С. Мазлах, В. Шахрай) у силу різних обставин опинялися на керівних посадах і намагалися, на скільки це було можливо, опиратися більшовицькій централізаційній політиці.

Друга група представлена історіографією радянської доби. Її поділено на чотири хронологічні періоди, що характеризуються змінами суспільно-політичної ситуації у країні та впливом на формування наукової історичної думки: 1) початок 1920-х рр. – середина 1930-х рр.; 2) друга половина 1930-х рр. – початок 1950-х рр.; 3) середина 1950-х рр. – середина 1980-х рр.; 4) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.

Для першого історіографічного періоду (початок 1920-х – середина 1930-х рр.) характерним є суттєве зростання кількості публікацій науково-популярного характеру, у тематиці яких продовжувала домінувати проблема національно-державного будівництва (В. Затонський, М. Скрипник, Л. Перчик, А. Хвиля). З'явилася низка ґрунтовних праць, у яких аналізується конституційний процес (М. Попов), розглядаються форми можливого державного устрою для такої складної держави, якою був СРСР, питання господарського районування (А. Буценко), приділялася увага національно-державному будівництву і

державно-правовим відносинам між республіками. Ці праці вже вирізнялися постановкою конкретної наукової проблеми, спробою її аналізу та осмислення, мали документальні джерела. Створення СРСР бачилося ними як закономірність реалізації більшовицької національної політики.

Другий історіографічний період (друга половина 1930-х рр. – початок 1950-х рр.) охопив формування тоталітарної держави, повернення до політики великодержавного російського шовінізму, боротьби з будь-якими проявами самостійності. У цих умовах інтерес до теми відносин між суб'єктами СРСР втрачено, більшість дослідників зазнали репресій. Натомість основними джерелами та методологічною основою вивчення історії розвитку міжнаціональних відносин на теренах колишньої Російської імперії стали праці Й. Сталіна. Дослідники не виходили за межі схематичного викладення матеріалу, повторювали та укорінювали ідеологеми (М. Ветошкін, П. Надинський, М. Рейхель, І. Рибалка, С. Ронін та інші).

Для третього періоду радянської історіографії (середина 1950-х рр. – середина 1980-х рр.) притаманна надмірна заідеологізованість та міфотворчість (Б. Бабій, С. Віхарєв, В. Галкін, Д. Златопольський, А. Лихолат, І. Трайнін, І. Чигарьов, С. Якубовська та інші). Головним завданням більшовицьких ідеологічних структур було формування псевдоісторичної пам'яті. Праці істориків цього періоду продовжували посилено виконувати роль ідеологічного обґрунтування формування єдиної радянської держави, трактування утворення СРСР як закономірного результату більшовицької національної політики.

З другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. розпочинається переосмислення історичного процесу, пов'язаного з перебудовою, гласністю та послабленням політико-ідеологічного тиску на історичну науку. Історики писали про діячів, чий імена донедавна були «вилучені» з контексту багатьох важливих подій, висвітлювали ідейно-політичну боротьбу в Україні 1920–1930-х рр., неупереджено говорили про «білі плями» в історії цього періоду (В. Волковинський, П. Гарчев, І. Гошуляк, Ф. Карпенко, Г. Макаров, В. Мельниченко та інші).

Третю історіографічну групу формують праці українських істориків доби незалежності. З розпадом СРСР проблеми його утворення перестали бути актуальними. Дослідники намагалися започаткувати нове бачення проблеми, зазначити, що СРСР створений з порушенням правових норм, тому його існування було неправомірним (Л. Нагорна). Для праць істориків цього періоду характерне значне розширення джерельної бази та кола досліджуваних проблем. З'явилися дослідження з історії України 1920-х рр., які показали особливості сталінізму, суть тоталітарної влади, їхні доктринальні та історичні витоки. Вагомим є внесок в історіографію співробітників Інституту історії України НАН України В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, оскільки вони одні з перших торкнулися цієї проблеми. Формування апарату тоталітарної влади, зокрема більшовицької партійно-державної номенклатури, досліджував М. Дорошко. Значний інтерес українські історики стали проявляти і до політичних поглядів та позиції українського партійного керівництва щодо

відносин з РСФРР (М. Фролов). Суперечливість у політичній поведінці вищого керівництва республіки викликала неоднозначні оцінки науковців. Особиста драма Х. Раковського стала темою спеціальних розвідок істориків (В. Волковинський, В. Мельниченко, Л. Салига). Вагомий внесок у дослідження відносин між радянськими Україною та Росією належить С. Кульчицькому, який всередині 1990-х рр. закликав досліджувати проблему взаємовідносин України і Росії у площині державного співіснування.

Наукове і практичне значення має історична ретроспектива становлення російсько-українського кордону в 1920-х рр. Вивченням цієї теми переймалася незначна кількість українських науковців. Однією з перших і найбільш узагальнених праць можна назвати дослідження В. Боєчка, О. Ганжі, Б. Захарчука. Вона фрагментарно постає у працях В. Кузьменка, Т. Бикової, Я. Верменич, С. Кульчицького, Г. Єфіменка, М. Дмитрієнко, М. Дністрянського, В. Матвієнка, В. Сергійчука. Спеціальних історичних досліджень із залученням широкої джерельної бази вітчизняних та російських архівних установ з окресленої теми, де глибоко аналізувалася б проблемність становлення кордону між двома радянськими республіками, не існує.

Міжнародна діяльність України, становлення її дипломатичної служби, формування взаємовідносин РСФРР і УСРР та українське представництво у радянських органах РСФРР, за винятком окремих розвідок науковців (І. Дацків, М. Дорошко, В. Єфіменко, В. Кузьменко, В. Марочко, Л. Нагорна), в історіографії належним чином не досліджені. Сучасна українська історіографія засвідчує також відсутність системного вивчення економічних та бюджетно-фінансових відносин між колишніми радянськими республіками, структурно-функціонального складу загальнофедеративного та республіканського бюджетів. Історико-економічні аспекти бюджетних відносин досліджує О. Чеберяко. Вона розкриває організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування бюджетної системи, уперше показала суперечливі колізії щодо статусу федеративного і республіканського бюджетів в УСРР 1920-х рр., питання інституційного розмежування бюджетних прав і повноважень між республіками та центром.

Четверта історіографічна група представлена працями дослідників українського зарубіжжя. Особливої уваги заслуговують праці В. Андрієвського, В. Липинського, І. Лисяка-Рудницького, К. Кононенка, М. Стахіва, Л. Перчика, М. Шаповала, що вирізняються багатим фактичним матеріалом, неупередженістю думки, містять системний аналіз подій. Однак ці дослідження, як і праці представників зарубіжної історіографії, мають і певні недоліки, пов'язані з неможливістю доступу до архівних джерел, тенденційністю висвітлення багатьох проблем, їхньому аналізу та оцінкам подій притаманний суб'єктивізм.

П'яту групу досліджень формує зарубіжна історіографія, яку вважаємо за доцільне поділити на дві підгрупи: західна та російська історіографія. Західна історіографія представлена працями науковців різних періодів. Усі вони належали до наукових установ та центрів, створених після Другої світової війни при провідних університетах Європи, США та Канади, зорієнтованих на

дослідження СРСР, відносин між його суб'єктами, рівня економічного і національного розвитку (В. Коларз, А. Менінг). Ці дослідники вивчали національну політику, економічний та культурний розвиток УСРР у системі радянської держави та підкреслювали колоніальний статус її економіки. Західні історики (Е. Карр, А. Безансон, Д. Боффа) у своїх працях порушували питання ролі особистості в радянській історії, бачення проблем тоталітаризму, політичного, економічного і конституційного процесів у СРСР. Аналіз відповідних публікацій дає підстави стверджувати, що з 1990-х рр. проблема українсько-російських взаємин почала перетворюватися на самостійний напрям у західному українознавстві.

Сучасна російська історіографія поєднує історичні етапи становлення російської держави, виокремлення РСФРР. До праць, що оглядово порушують тему російсько-українських стосунків 1920-х рр. належать дослідження загального характеру (О. Марчуков, О. Медушевський, В. Шейніс). Висновки й оцінки О. Борисьонка, Т. Коржихіної, В. Чеботарьової допомагають зрозуміти значення, причини подій та окремих процесів, пов'язаних зі встановленням і розвитком відносин між РСФРР та УСРР, особливості радянської національної політики та українізації. Лише поодинокі розвідки торкалися питання економічного районування СРСР 1920-х рр. (Є. Карелін) та становлення російсько-українського кордону (О. Борисьонка, Л. Горизонтов). Тема російсько-українських відносин опосередковано стала предметом окремих академічних досліджень (С. Дев'ятов, О. Малишева). Сучасні російські вчені роблять спроби наукового осмислення причин розпаду СРСР, суперечностей, що закладалися у його формуванні, намагаються подолати залишки радянської заангажованості, виробити нові принципи і розуміння історичних процесів.

Отже, незважаючи на існування праць загального характеру, у яких висвітлено окремі аспекти російсько-українських відносин 1919–1929 рр., порушена нами в дисертації наукова проблема не мала спеціального комплексного вивчення. Окремі аспекти російсько-українських відносин 1920-х рр. висвітлено автором цього автореферату.

Джерельну базу дослідження склали неопубліковані та опубліковані документи і матеріали. У дисертації їх проаналізовано та систематизовано за основними носіями історичної інформації про російсько-українські відносини 1920-х рр., здійснено прикладну класифікацію. За видами джерела поділено на чотири групи: 1) нормативно-правові акти вищих органів влади та управління; 2) діловодна документація державних установ та громадських організацій; 3) статистичні матеріали і довідкові видання; 4) періодична преса.

До дисертаційної роботи залучено 212 справ, які зберігаються у 19 фондах 4 центральних архівних установ України та Російської Федерації. Значну частину їх до наукового вжитку введено вперше. Системно і послідовно опрацьовано документи та матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Государственного

архива Российской Федерации (далі – ГАРФ), Российского государственного архива социально-политической истории (далі – РГАСПИ).

У фондах ЦДАВО України виявлено і досліджено документи Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ф. 1), Ради Народних Комісарів УРСР (ф. 2), Постійного Представництва УРСР при уряді СРСР (м. Москва) (ф. 3), Народного комісаріату закордонних справ УСРР (ф. 4), Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР (ф. 5), Народного комісаріату фінансів УРСР (ф. 30), Представництва ВРНГ УСРР при Президії ВРНГ СРСР (ф. 773), Міністерства закордонних справ УНР (ф. 3696), фонди особового походження партійних функціонерів – В. Чубаря (ф. 4402), Д. Мануїльського (ф. 4669). Суперечливість та еволюцію у відносинах між РСФРР і УСРР простежено за постановами, стенограмами та протоколами засідань, резолюціями, матеріалами доповідних записок, інформаційними зведеннями, положеннями, інструкціями, журналами міжвідомчих нарад, телеграмами, листуванням тощо.

У фондах ЦДАГО України (ф. 1 та ф. 57) дисертантом опрацьовано матеріали з'їздів, партійних конференцій, пленумів; протоколи та матеріали до засідань політбюро, оргбюро, секретаріату та організаційно-інструкторського відділу Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України; листування вищого партійного і державного керівництва. Справи фонду містять доповідні записки центральних та місцевих партійних і радянських установ, довідки, звернення органів влади, населення та окремих громадян до ЦК КП(б)У, листи, скарги, пропозиції, що стосувалися проблем встановлення російсько-українського кордону. Чимало матеріалів фонду має гриф «таємно».

Особливу науково-історичну цінність становлять документи з ГАРФ. Фонди радянського періоду сформували основну групу документів архіву: фонди вищих органів державної влади та державного управління загальносоюзного й російського значення – Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ф. Р-1235), Ради праці й оборони СРСР при РНК СРСР (ф. Р-5674), Ради Міністрів СРСР (ф. Р-5446), Народного комісаріату національностей (ф. Р-1318), Адміністративної комісії при Президії ВЦВК (ф. Р-5677), Комісії ЦВК з районування (ф. Р-6892).

Усебічно осмислити стан регулювання міждержавних, а з 1923 р. – міжреспубліканських відносин між РСФРР і УСРР дозволяють документи РГАСПИ. У партійних документах відображено принципові питання розвитку народного господарства, ідеології, культури, соціальних процесів тощо. Особливу цінність становлять протоколи і стенограми засідань комісії ЦВК СРСР із врегулювання кордонів між УСРР і РСФРР, історико-етнографічні довідки академіків Д. Багалія і М. Грушевського з питань етнографічного кордону України, протоколи засідань технічної підкомісії, протоколи і стенограми засідань паритетної комісії, опрацьовані статистичні дані, висновки відомств, листування, пояснювальні записки та інші матеріали. Однак наявні у фонді документи майже не відображають позицію керівництва УСРР, яка на той час відігравала вагомую роль.

У фонді Центрального комітету КПРС (ф. 17) зосереджено матеріали колективних органів ЦК – пленумів, політбюро, оргбюро, секретаріату й апарату ЦК (відділів, управлінь, комісій, секторів тощо), рішення яких визначали характер політичних та економічних відносин між Росією та Україною. Особливий інтерес становлять протоколи засідань Політбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б) та матеріали до них. Саме на засіданнях Політбюро приймали рішення щодо форми об'єднання радянських республік, визначали основи економічної політики, особливості адміністративно-територіального устрою.

Унікальними є матеріали персонального походження: фонди Й. Сталіна (ф. 558), Л. Кагановича (ф. 81), В. Молотова (ф. 82). Вони розкривають політичні аспекти російсько-українських відносин, дискусії партійних діячів щодо статусу України та інших радянських республік у складі СРСР, окремі пропозиції щодо розширення фінансових прав національних республік, позицію партійної еліти з національного питання (В. Леніна, Й. Сталіна, Л. Троцького, М. Фрунзе та інших). У фонді Л. Кагановича представлені документи, які відображають його діяльність на посаді керівника КП(б)У в 1920-х рр.: особисті листи, нотатки, чернетки статей і виступів, доповідні записки, підготовчі матеріали до засідань Політбюро ЦК КП(б)У тощо. У фонді В. Молотова збережено звіти про його поїздки в Україну в 1927–1932 рр.

До опублікованих джерел дослідження увійшли документи й матеріали громадського, державного та партійного походження, які за видовою належністю розподілено на три основні підгрупи: 1) документальні джерела (законодавчі, актові, діловодні, статистичні); 2) праці компартійно-державного керівництва; 3) періодика.

У 1950–1960-х рр. опубліковано значну кількість збірників документів і матеріалів, що стосувалися політичного, економічного і суспільного життя радянських республік («Вопросы экономического районирования СССР: сборник материалов и статей (1917–1929 гг.)», «Документы внешней политики СССР: В 3-х т.», «Комуністична партія – натхненник і організатор об'єднаної руху українського народу за утворення СРСР: збірник документів і матеріалів», «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК», «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920): збірник документів і матеріалів», «Съезды Советов Советских Социалистических Республик: сборник документов (1917–1922 гг.)»), а також праці провідних діячів Комуністичної партії і радянської держави (В. Леніна, Я. Свердлов, Й. Сталіна, М. Фрунзе та інших). Їх залучення до дисертації дозволило вивчити стан народного господарства республік, відстежити заходи з відновлення та перебудови управління промисловістю, створення трестів та синдикатів, встановити підпорядкування їх ВРНГ РСФРР чи ВРНГ УСРР, наслідки впливу політики компартійного центру, контроль над ключовими галузями промисловості, управління якими здійснювала фактично Російська Федерація.

Цінним джерелом отримання інформації стала періодична преса 1920-х рр. Під час опрацювання матеріалів з теми дослідження вивчено центральні періодичні видання РСФРР, УСРР, СРСР. Специфічною рисою цих джерел є

комплексний, системний характер: у них представлено різноманітну за формою інформацію (документальну, поточно-хронологічну, аналітичну, статистичну, особового характеру тощо). За видовими ознаками всю опрацьовану нами періодику 1920-х рр. поділено на підгрупи: партійну («Известия ЦК РКП(б)», «Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР», «Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР», «Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України», «Большевик», «Більшовик України») і періодику економічного характеру («Плановое хозяйство», «Вестник промышленности, торговли и транспорта», «Финансовые проблемы планового хозяйства», «Финансовый вестник», «Хозяйство Украины», «Экономическое обозрение» тощо). Ці джерела, хоча й несуть на собі ідеологічне і культурне відображення часу, підсилюють своїми публікаціями документальну базу наукових досліджень, дають змогу більш достовірно розкрити окремі аспекти фінансових, торговельних, господарських відносин між радянськими республіками, внесок їх у єдиний загальногосподарський комплекс СРСР, з'ясувати місце і роль України у цьому процесі.

Отже, залучена до дисертації джерельна база є широкою, інформативно насиченою, достовірною. Вона представлена різноманітними за походженням опублікованими та неопублікованими матеріалами. Осмислення опрацьованих джерел на засадах новітньої методології дозволяє розкрити тему дослідження та досягти поставленої мети.

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та історичні підходи та принципи, а також широкий спектр методів з інших наук – теорії міжнародних відносин, політології, соціології, права. У роботі застосовано загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні методи дослідження. Вивчення відносин між РСФРР і УСРР окресленого періоду здійснено як на концептуальному, так і на емпіричному рівнях. Застосування загальнонаукових методів дало можливість отримати нові знання про їх сутність та характер. За допомогою цих методів вивчено різні документи, нагромаджено та систематизовано емпіричний матеріал, проаналізовано статистичні дані. На емпіричному рівні застосовано як методи наукового пізнання, порівняння, так і змістового аналізу документів.

Компонування структурних елементів дисертації ґрунтується на проблемно-хронологічному методі, який дозволив викласти історичний матеріал у хронологічній послідовності. Застосування діахронного методу дало можливість здійснити періодизацію історіографії та російсько-українських відносин у 1920-х р., визначити характерні риси кожного періоду у їх взаємозв'язку і взаємозалежності. Ретроспективний метод допоміг з'ясувати особливості встановлення російсько-українського кордону на основі звернення до попередніх етапів їх появи та розвитку, встановити причини проблем, які виникали під час демаркації російсько-українського адміністративного кордону. Статистичний метод прислужився для з'ясування бюджетних прав республік, їхньої частки у загальнофедеративному та союзному бюджетах, виявлення рівня їхнього

господарського розвитку. Методи хронології й періодизації були доречними під час опису історичних подій, внутрішньополітичного розвитку РСФРР і УСРР, розгляду базових чинників радянської російської політики щодо УСРР.

Метод емпіричного аналізу сприяв упорядкуванню подій у хронологічній послідовності. Використано елементи методів історико-правової науки: текстового аналізу нормативно-правових актів та юридично-компаративний метод. Вони застосовувались для аналізу декретів, постанов та інших нормативних актів, що формували характер відносин між РСФРР і УСРР. З'ясуванню значення і уточненню термінів сприяв метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять. Визначення змісту та уточнення дефініцій дало можливість оцінити суть радянської російської політики щодо України у 1919–1929 рр. Терміном «радянська російська політика» позначається політика керівництва РСФРР, а з 1923 р. – СРСР, щодо України. Ця політика носила окупаційний характер, була спрямована на інкорпорацію України, знищення її як етнополітичної цінності з метою закріплення її території під владою Росії, повного економічного та політичного підпорядкування. Використовувалися терміни «міждержавні відносини» та «міжреспубліканські відносини», де префікс *між-* характеризує ці відносини як двосторонні із зазначенням статусу суб'єкта, чим фактично визначається ставлення республік одна до одної на різних етапах їх розвитку. Термін «національна політика» використовувався для аналізу й оцінки рівня взаємовідносин союзних та республіканських органів влади, характеристики ставлення Кремля до України як політичного та господарського цілого, а також ставлення українського радянського керівництва до дій більшовицького центру. «Радянська політика уніфікації» – політика, вироблена більшовиками з метою приведення життя в національних республіках до єдиних, створених радянською владою, зразків. «Повноважні (постійні) представництва» – органи зв'язку договірних республік з центральними органами, спочатку РСФРР, а потім СРСР, що здійснювали представництво їх політичних, культурних та економічних інтересів у загальносоюзному будівництві. «Інститут Уповноважених СРСР при уряді УСРР» – це орган забезпечення зв'язку республік із союзним центром у здійсненні політики об'єднаних наркоматів і виконавець завдань, що диктувалися офіційною Москвою під час реалізації внутрішньої політики.

Таким чином, доведено, що порушена в дисертації наукова проблема не мала комплексного вивчення. Джерельна база дослідження є різноплановою і інформативно насиченою, достовірною. Осмислення опрацьованих джерел на засадах новітньої методології дозволило розкрити обрану тему та досягти поставленої мети.

У другому розділі **«Політико-адміністративна уніфікація російсько-українських міждержавних відносин»** досліджено концептуальні засади відносин між РСФРР і УСРР, проаналізовано чинники, що мали визначальний вплив на формування та діяльність органів влади РСФРР і УСРР, характер взаємовідносин, розкрито зміст російської радянської політики у процесі встановлення російсько-українського кордону.

Встановлено, що більшовицька доктрина радянського державного будівництва визначалася за принципом політичної доцільності й трансформувалася відповідно до завдань, які ставила перед собою РКП(б). За допомогою суспільно-політичного та економічного критеріїв у російській радянській політиці щодо УСРР нами виокремлено шість етапів: листопад 1917 р. – середина 1918 р. – період початкового формування відносин після розпаду Російської імперії, розгортання Української національно-демократичної революції і прихід більшовиків до влади в Росії; кінець 1918 р. – середина 1919 р. – характеризується спадом національно-демократичної революції і розрізненістю українських національних сил та агресією російських більшовицьких військ; 1 червня 1919 р. – 28 грудня 1920 р. – започатковано процес створення союзної держави під зверхністю РСФРР; 28 грудня 1920 р. – липень 1923 р. – відносини між республіками набули характеру військово-господарського, дипломатичного і політичного союзу; друга половина 1923 р. – 1925 р. – конституційне оформлення СРСР, зміцнення однопартійної політичної системи, обмеження декларованого суверенітету союзних республік; 1926–1929 рр. – стандартизація, боротьба з ухилами, уніфікація управління «народногосподарським комплексом», нівелювання суб'єктності УСРР.

Об'єднавчий рух республік до унітарної держави виявився успішним ідеологічним і політичним проектом більшовиків. Декрет Всеросійського ЦВК «Про об'єднання радянських республік: Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби зі світовим імперіалізмом» 1 червня 1919 р. означав реалізацію більшовицької доктрини централізації системи управління, створення єдиної союзної держави під егідою РСФРР. Воєнно-політичний союз уніфікував стратегічні галузі промисловості, транспорт, фінанси, керівництво якими зосереджувалося в руках московських «єдиних колегій». До складу ВЦВК і РНК РСФРР запросили представників радянських республік.

Прибічники «єдиної і неподільної» у партійному і державному керівництві РСФРР скористалися «воєнно-політичним союзом», а загрозу інтервенції й контрреволюції використали для мотивації входження незалежних радянських республік до складу радянської Росії на правах автономії. Доказом прискорення фактичного об'єднання республік є постанова Всеукрревкому 27 січня 1920 р. «Про об'єднання діяльності УСРР і РСФРР». Не чекаючи остаточного оформлення взаємовідносин між республіками, постановою скасовано всі нормативні акти уряду УСРР, що стосувалися діяльності ключових господарських і військових органів, та замінено відповідними нормативними актами уряду РСФРР. Декрети і постанови РНК РСФРР набирали чинності на всій території України з часу опублікування їх і підлягали негайному виконанню. Відбувся своєрідний «аншлюс», який декларував суверенність України, а насправді позбавив її самостійності в управлінні стратегічними галузями економіки, навіть у сільському господарстві (система розкладки і продрозкладки).

Згідно з договором між РСФРР і УСРР від 28 грудня 1920 р. встановлено два ключові принципи правових взаємовідносин РСФРР і УСРР: а) незалежність і

суверенність кожної зі сторін, що беруть участь у цьому договорі; б) спільність політичних і соціальних завдань, а також єдність інтересів у питаннях оборони і господарського будівництва. Виявилось, що РСФРР і УСРР, як суб'єкти міжнародних відносин, вступили у військово-господарський союз, а насправді відбулося банальне підпорядкування наркоматів: фінансів, зовнішньої торгівлі, праці, військових і морських справ, транспорту, пошти й телеграфу, а також Вищої ради народного господарства. Усі мали своїх представників в урядах республік, однак управління ними було покладено на Всеросійський ЦВК та Всеросійський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

До конституційного оформлення СРСР та інституційного статусу унітарної держави (1923–1924 рр.) відносини РСФРР та УСРР зберігали формальні ознаки міждержавних. Подальша політична перспектива уніфікувалася союзним законодавством, нівелюванням виразної суб'єктності, придушенням будь-яких форм «республіканського сепаратизму», навіть «ухильництвом» у сфері національно-культурного розвитку. Дискусії про «теорію двох культур», фабрикація національних ухилів («хвильовизм», «шумськизм», «волобуєвщина»), які розгорнулися в Україні у другій половині 1920-х рр., на нашу думку, удар на випередження прояву реального сепаратизму. У галузі державного будівництва виникла проблема повноважень суб'єктів СРСР і національно-автономних республік РСФРР. На нараді 1926 р. у М. Калініна постала гостра дилема: або «підтягнути» суб'єкти федерації радянської Росії до статусу УСРР (республіканського), або ж «опустити» її до рівня автономії РСФРР.

Отже, започаткований у роки російської революції принцип унітаризму поступово і системно реалізовувався упродовж 1920-х рр. Усе, що приховувалося під титулом «союзний», функціонально означало «загальноросійський». Партійно-радянську номенклатуру в Україні призначала Москва, а загальносоюзні наркомати перебрали на себе функції колишніх «федеральних» об'єднаних наркоматів, які позбавили самодіяльності республіканську управлінську вертикаль.

З'ясовано політику радянської влади щодо визначення міжреспубліканських кордонів, причини і мотиви їх перегляду. Доведено, що радянська Росія, сповідуючи великодержавну спадкоємність, намагалася не допустити розширення нових територій за адміністративні межі колишніх губерній. Проголошуючи право націй на самовизначення, більшовики формально обходили проблеми кордонів, дотримуючись ідеї неподільності території колишньої імперії.

Намагання радянської влади продемонструвати міжнародній спільноті справедливе вирішення національного питання, масові клопотання населення, постанови пленумів повітових виконавчих комітетів про включення їх до складу УСРР, коренізація, у поєднанні з адміністративно-територіальною реформою, поставили на порядок денний питання про корегування міжреспубліканських кордонів. Уперше питання про територіальне розмежування між радянськими республіками постало на міжвідомчій нараді при економічно-правовому відділі НКВС РСФРР 25 лютого 1919 р. Досягнуті угоди стали основою затвердженого

25 лютого 1919 р. «Договору про кордони з РСФРР». При міждержавному розмежуванні за основу взято межі територіально-адміністративних одиниць царської Росії, які не узгоджувалися з національними принципами. Таким чином, нові кордони значною мірою не відповідали етнічним. Поза межами УСРР залишилися райони компактного проживання українців на Гомельщині, Брянщині, Курщині, Воронежчині, а також на Дону та Північному Кавказі. Фактично визнавалися державними адміністративні кордони українських земель, що входили до Російської імперії у складі 9 губерній. Визначення території та кордонів України у межах декларованої федерації було питанням внутрішнім і не обов'язковим для термінового розв'язання. Однак міжреспубліканські двосторонні угоди зобов'язували створення адміністративно-територіальних комісій в РСФРР і в УСРР. У січні 1920 р. при Президії ЦВК РСФРР було створено Адміністративну комісію ВЦВК і Держплану РСФРР, а з квітня 1920 р. при Народному комісаріаті внутрішніх справ УСРР почала діяти Адміністративно-територіальна комісія. Встановленню чітких меж між УСРР і сусідніми республіками сприяла Центральна адміністративно-територіальна комісія, створена у листопаді 1922 р. при ВУЦВК. Дискусійним стало питання про не відповідності етнографічних кордонів України з кордонами 9 губерній УСРР, заселених переважно українцями. Політика коренізації відіграла роль каталізатора у питанні приєднання до УСРР Кубані, Чорноморщини, Південної Курщини, Південної Воронежчини, Західної Донщини з переважаючим українським населенням, яке зазнавало русифікації.

Для практичного врегулювання кордону 11 квітня 1924 р. постановою Президії ЦВК СРСР створено спеціальну союзну комісію із врегулювання кордонів між РСФРР, УСРР і БСРР на чолі з головою ЦВК Білоруської СРР О. Черв'яковим. У результаті проведеної роботи за межами Української СРР залишилося понад 2 млн українців, які компактно проживали на землях Курської, Воронежської губерній та Північно-Кавказького краю РСФРР. Ознаки економічного характеру (сільське господарство, промисловість тощо) підтверджували доцільність встановлення державного кордону між УСРР і РСФРР по межі розселення українців. У результаті адміністративно-територіальних перетворень 1920-х рр., непоступливості РСФРР, Україна втратила значні території на Сході. Цілеспрямована політика керівництва СРСР 1920-х рр. призвела до того, що великі за площею землі, населені переважно українцями, залишилися за межами політичних кордонів України.

Згідно з «Договором про кордони» від 1919 р., 4 північних повіти Чернігівської губернії передали до новоутвореної Гомельської губернії РСФРР. Для відбудови економіки та якнайшвидшого вирішення паливно-енергетичної проблеми на початку 1920 р. вирішили створити Донецьку губернію. До утвореної ще на початку 1919 р. Донецької губернії у складі Бахмутського і Слов'яносербського (Луганського) повітів, долучили частину Області Війська Донського та низку сільськогосподарських районів. Оскільки більшість населення новоствореної губернії за своїм етнічним складом була українською, її територію передано до складу УСРР. Економічна доцільність виявилась

домінантною, тому, незважаючи на україномовну більшість районів Луганщини, російськомовних на Дону, ці території вирішили передати у підпорядкування Раднаркому УСРР.

З утворенням СРСР питання про кордони знову набуло актуальності. Національний склад населення при територіальному розмежуванні попередніх років враховували лише на губернському рівні. Проект з урегулювання зовнішніх кордонів УСРР і РСФРР, що висувався Україною, базувався на трьох аспектах: етнографічному, економічному та географічному, які мотивувалися необхідністю вирівнювання існуючої лінії українсько-російського кордону і більш зручної організації адміністративного управління, а також однорідністю національного складу прилеглих частин території РСФРР до УСРР і економічного тяжіння.

Постановою ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. «Про врегулювання кордонів УСРР з РСФРР і БСРР» до складу Північно-Кавказького краю РСФРР відійшло вісім районів Шахтинської округи з м. Шахти і шість районів Таганрозької округи з м. Таганрог. На цій території знаходилося майно всеукраїнського значення: шахти, заводи, радгоспи, дослідна станція Наркомзему тощо.

Намагання в адміністративний спосіб зламати ситуацію на користь РСФРР аргументували ініціативою «трудящих мас». Ознаки економічного характеру підтверджували доцільність встановлення державного кордону між УСРР і РСФРР по межі розселення етнічних українців. До проблем і протиріч, закладених у формуванні російсько-українського кордону в цей період, належало інституційне визнання не лише території, а й форм господарювання. Населені пункти, шляхи, промислові, сільськогосподарські та інші об'єкти у прикордонних районах були збудовані без належного погодження з відповідними державними органами. Адміністративна легкість, з якою відбувалося розмежування земель, була зумовлена усвідомленням принципу внутрішньої екстериторіальності, тобто реального унітаризму у формі загальносоюзного «єдиноцентризму». Москва вирішувала територіальні питання на власний розсуд. Номенклатурні призначення нівелювали «справедливе» вирішення етнотериторіальних питань.

У третьому розділі «Дипломатичні та адміністративно-інституційні стосунки між республіками» охарактеризовано особливості дипломатичних та господарсько-інституційних взаємин між РСФРР і УСРР, досліджено вплив повноважних та постійних представництв, інституту уповноважених на формування характеру російсько-українських відносин. Доведено, що невизначеність у політичних відносинах між УСРР і РСФРР призводила до непорозумінь у формуванні повноважних органів, які могли б забезпечувати ці відносини.

Народний комісаріат у справах національностей РСФРР, створений у жовтні 1917 р. у Москві для здійснення більшовиками національної політики, був реорганізований у травні 1920 р. При Наркомнаці створювали представництва автономних республік РСФРР. Голови національних представництв формували Раду національностей. Завдання Наркомнацу РСФРР – розробляти та втілювати в життя усі заходи, що забезпечували б співробітництво національностей РСФРР,

інтереси національних меншин, вирішення суперечливих національних проблем.

Враховуючи той факт, що на території РСФРР проживали також українські національні меншини, Політбюро ЦК КП(б)У 8 липня 1920 р. прийняло постанову про створення українського представництва при Наркомнаці РСФРР. Харків делегував до Москви Колегію представництва Української СРР на чолі з Ю. Коцюбинським. У якості виконавчого органу при Колегії були сформовані відділи: загальний, літературно-видавничий, організаційно-інструкторський і відділ зв'язків з Україною. У Москві був організований Центральний Український відділ при Наркомнаці РСФРР. У регіонах з місцями компактного проживання українців створено шість обласних українських відділів (Киргизський, Башкирський, Туркестанський, Сибірський, Далекосхідний, Північнокавказький) з поділом на 17 губернських відділів і 9 губернських відділів європейської частини Росії. Усього налічувалося 26 губернських відділів, які поділяли на повітові відділення. Українські відділи діяли згідно директив і вказівок українського уряду та Наркомнацу РСФРР. Усі українські установи (культурно-просвітницького, наукового та економічного характеру), які функціонували на території Росії, підпорядковувалися українському представництву при Наркомнаці РСФРР. Українське представництво, спільно з відділом освіти національних меншин при Наркомпросі проводили культурно-просвітницьку роботу серед українців, що мешкали на території РСФРР, намагалися забезпечувати частково чи повністю викладання предметів українською мовою, сприяли видавничій діяльності тощо.

Українське представництво мало подвійне підпорядкування: РНК УСРР і Наркомнацу РСФРР, керувалося їхніми вказівками і розпорядженнями, було підвітним цим органам. Його діяльність, як одного з відділів Наркомнацу, полягала в обслуговуванні українців, що проживали на території РСФРР, здійсненні зв'язку між Раднаркомом УСРР та наркоматами РСФРР. З огляду на те, що Українську СРР не вдалося перетворити на автономію у складі РСФРР, Кремль вважав зайвим опікуватися національно-культурними потребами українців у Росії. Федеративний устрій РСФРР був логічним, а федеративний принцип у взаєминах з УСРР виглядав штучним інститутом. Тому до середини 1921 р. в Наркомнаці РСФРР від ідеї представництва інтересів українців у Росії відмовилися. У складі Наркомнацу РСФРР залишалося 12 представництв автономних утворень та 9 відділів, серед яких були єврейський, кримський, польський, естонський, латиський, фінський, але не було українського.

Проаналізовано формування та діяльність органу українського представництва в РСФРР. Російський радянський режим в Україні потребував міжнародної легітимізації. Уряд УСРР докладав значних дипломатичних зусиль для переконання іноземних держав у законності своєї влади в Україні та для визнання уряду УСРР єдиним представником Української держави на міжнародній арені. Право самостійних зносин з іноземними державами було однією з умов суверенності УСРР. Радянська Росія намагалася контролювати усі сфери життя національних радянських республік, незважаючи на формально незалежний юридичний статус їх на початку 1920-х рр.

Раднарком УСРР налагоджував з іноземними державами офіційні політичні відносини, але постійно нашкоджувався на перепони у центральних органах влади. Юридичне право здійснювати зовнішню політику в українського радянського уряду з'явилося після підписання 28 грудня 1920 р. союзного договору між РСФРР і УСРР із взаємним визнанням суверенітету і незалежності сторін. Зважаючи на це, у 1920–1923 рр. діяльність Наркомату закордонних справ УСРР спрямовувалася на розвиток дипломатичних відносин з іншими державами, вдосконалення внутрішнього законодавства у межах компетенції наркомату, підтримку контактів з представництвами іноземних держав в УСРР. Раднарком України намагався організувати в Москві Повноважне представництво УСРР як цілком самостійної установи України при уряді РСФРР. 13 грудня 1920 р., на основі українського представництва при Наркомнаці РСФРР було засновано дипломатичну місію УСРР при РНК РСФРР, яка стала першим дипломатичним представництвом УСРР за кордоном і відіграла важливу роль у здійсненні УСРР «права посольства».

12 січня 1921 р. українська дипломатична місія на чолі з Ю. Коцюбинським була офіційно акредитована при уряді РСФРР. Вона стала посередником у справі визнання УСРР на міжнародній арені, підписання низки дипломатичних угод, відіграла важливу роль у встановленні політичних і економічних взаємовідносин УСРР з радянськими республіками та з іноземними державами. Першочерговими на порядку денному стояли завдання укладення угод з країнами, які набули самостійності в результаті розпаду Російської імперії. Своєрідністю договірних стосунків радянських республік було те, що вони мали лише двосторонній зв'язок у відносинах з радянською Росією. Водночас угод між самими радянськими республіками не існувало. Тоді всі відносини між ними повинні були здійснюватися через офіційну Москву. Ця обставина пригальмовувала їхню господарську ініціативу і посилювала економічну, політичну залежність від РСФРР. Її уряд поступово став перебирати на себе роль центру всієї колишньої імперської території, а уряди національних республік розглядалися як підлеглі адміністративні центри своїх провінцій. Важливим питанням стало визначення форми представництва УСРР. У центральних відомствах домінувала позиція надати російським послам за кордоном і функції представників УСРР. Однак це суперечило декларованій російською радянською політикою незалежності й суверенітету України та статусу, який Україна мала в міжнародній політиці.

У діяльності української дипломатичної місії у Москві можна виокремити три періоди. Перший припав на січень-березень 1921 р. Український уряд активно співпрацював з представництвами іноземних держав у Москві, формувал об'єктивну і вигідну для себе думку про УСРР, надавав об'єктивну інформацію про Україну. Другий період припадає на березень-вересень 1921 р., упродовж якого українською дипломатичною місією було укладено угоду з Туреччиною про репатріацію військовополонених, договори та конвенцію про біженців з Литвою, проведено оптацію громадянства і забезпечення майнових прав громадян Латвії в Україні. Третій період стосувався осені 1921 р., коли було укладено договір з Естонією, проведено переговори з Німеччиною та Англією.

На цей час припадає розроблення азійського напрямку встановлення зовнішніх відносин УСРР. Отже, навіть з огляду на самостійність дипломатичних угод, присутність «старшого брата» виявилась інституційним і символічним атрибутом, хоча міжнародна суб'єктність УСРР мала місце.

Доведено, що відверте ігнорування потреб України спонукало компартійно-радянське керівництво УСРР до пошуку засобів захисту прав республіки на інституційному рівні. Такими захисними механізмами стали представництва українського уряду в центральних органах РСФРР/СРСР.

Російська радянська політика щодо УСРР ґрунтувалася на подвійних стандартах. З одного боку, для міжнародної спільноти формально демонструвалася відносна незалежність УСРР у прийнятті рішень, зокрема економічних. З другого, у реальній політичній практиці реалізовувалася лінія на інкорпорацію. До утворення СРСР радянські республіки були суверенними соціалістичними державами і виступали самостійними суб'єктами в міжнародних відносинах. З розвитком «федеративних відносин» між республіками виникла необхідність у створенні спеціальних установ міжреспубліканської ланки, здатних підтримувати постійні зв'язки між урядами РСФРР і республік. Такими органами стали повноважні представництва республік у Москві, які почали створюватися з 1921 р.

З підписанням 28 грудня 1920 р. союзного договору виникла потреба у погодженні господарських планів УСРР і РСФРР для встановлення спільного плану і врегулювання господарських відносин між наркоматами обох республік. Зовнішньополітичні обставини також вимагали показової демонстрації української самостійності. 5 квітня 1921 р. ВУЦВК було прийнято Положення «Про Повноважне представництво у справах господарського будівництва при робітничо-селянському уряді РСФРР». Особовий склад Повноважного представництва УСРР у справах господарського будівництва при РНК РСФРР та української дипломатичної місії у Росії об'єднали. Відтоді українські інтереси у Москві (економічні, політичні та дипломатичні) представляло єдине Повноважне представництво УСРР при РНК РСФРР, яке очолив М. Полоз. Він представляв економічні інтереси УСРР в усіх органах РСФРР. Діяльність цього органу зв'язку між республіками стримувала російське радянське керівництво у підпорядкуванні України економічно. Повноважним представництвам належала особлива роль з-поміж інших форм зв'язку радянських республік з РСФРР. Вони виконували функції посольства і консульства, хоча значною мірою їхня робота відрізнялася від подібних установ. Повноважні представництва були новою формою співробітництва радянських республік.

З утворенням СРСР змінився правовий статус договірних республік. Тепер вони стали союзними республіками, тому змінювався і статус їхніх повноважних представництв при уряді СРСР. Вони втратили функції зовнішніх зносин, перестали іменуватися «повноважними» і постійно перебували при уряді СРСР. Постійні представництва тепер ситуативно і директивно представляли в загальносоюзному будівництві політичні, культурні, економічні, побутові інтереси та потреби радянських республік.

Постійне представництво УСРР при уряді СРСР часто виконувало функцію буфера, не допускаючи цілковитого підпорядкування українських органів влади та інтересів республіки загальносоюзним (фактично – російським). Воно відіграло особливу роль у збереженні статусу республіки, стежило за дотриманням Конституції СРСР у частині забезпечення цього статусу. Завдяки виваженій і послідовній позиції українського постпредства у Москві вдалося уникнути повного підпорядкування договірних радянських республік російським органам влади та не допускати, наскільки це було можливо, цілковитого домінування РСФРР у процесі союзного будівництва. Сам термін «постійний» означав не тимчасовий, а інституційно узаконений статус радянського українського уряду – суб'єкта договірних відносин.

Досліджено заходи інституційної унітаризації відносин між радянськими республіками. Згідно декрету ВЦВК від 1 червня 1919 р. керівництво базовими галузями УСРР (військовою, фінансовою, залізничним транспортом, народним господарством, поштою, телеграфом) зосереджувалося в єдиних російських колегіях. Друге повернення більшовиків в Україну спонукало Всеукраїнський Революційний Комітет 28 січня 1920 р. поновити попереднє рішення про об'єднання діяльності радянських республік. Об'єднані комісаріати обслуговували потреби республік, діяли під їхнім спільним контролем через ВЦВК, який був федеративним органом. Як самостійні органи відновлювали свою діяльність лише комісаріати внутрішніх справ, освіти, продовольства, соціального забезпечення та охорони здоров'я. Спосіб і форми стосунків між республіканськими урядами визначалися впровадженням інституту уповноважених об'єднаних народних комісаріатів РСФРР при уряді УСРР. Вони були безпосередніми виконавцями усіх без винятку заходів відповідних комісаріатів РСФРР, входили до складу республіканського уряду на правах наркомів. Таке зрівняння у правах уповноважених уряду РСФРР в Україні з членами уряду УСРР посилювало позиції Росії у загальному урядуванні в Україні та нейтралізувало вплив українського уряду.

У преамбулі договору 28 грудня 1920 р. між РСФРР і УСРР про воєнний і господарський союз акцентовано на незалежності і суверенності обох республік. Проте зміст угоди суперечив деклараціям самої преамбули. Уряди РСФРР і УСРР оголошували об'єднаними сім наркоматів: військових і морських справ, Вищої ради народного господарства, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти і телеграфу. За договором та згідно постанови РНК УСРР «Про уповноважених РСФРР при Раднаркомі УСРР» від 25 січня 1921 р. об'єднані народні комісаріати обох республік входили до складу Раднаркому РСФРР і мали в уряді УСРР своїх уповноважених, контрольованих ВУЦВК та з'їздом Рад. Уповноважені входили до складу уряду УСРР на правах народних комісарів. Вони мали подвійну підпорядкованість, оскільки керувалися у своїй діяльності декретами і постановами центральних органів влади РСФРР і УСРР. При уповноважених створювали управління уповноваженого відповідного наркомату РСФРР при РНК УСРР. Уповноважені керувалися виключно законами РСФРР та наказами відповідних російських наркоматів.

З утворенням СРСР виникла необхідність внести зміни до системи органів галузевого управління усіх союзних республік, у тому числі й УСРР. Наркомати СРСР поділяли на дві групи: загальносоюзні (єдині для всього Союзу), об'єднані (директивні), органами яких у союзних республіках були однойменні наркомати, та республіканські. До загальносоюзних належали наркомати: закордонних справ, військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошти і телеграфів. Відповідні народні комісаріати в УСРР припинили функціонувати. Замість них створювали управління уповноваженого відповідного загальносоюзного наркомату при уряді республіки. Уряд кожної союзної республіки отримав п'ять уповноважених. Другу групу наркоматів склали Вища рада народного господарства, наркомати продовольства, праці, фінансів, робітничо-селянська інспекція. Вони підпорядковувалися ЦВК і РНК УСРР, виконували директиви відповідних народних комісаріатів СРСР. Республіканськими залишались наркомати земельних справ, охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти, внутрішніх справ, юстиції.

У такий спосіб ЦК РКП(б) через свої органи на місцях намагався контролювати об'єднані наркомати, що функціонували на території УСРР. У своїй діяльності вони повністю підпорядковувалися волі центру, який намагався усіма силами контролювати союзні республіки та їхні стратегічні галузі, не давав можливості самостійно економічно розвиватися.

У четвертому розділі **«Міжреспубліканські колізії у бюджетних та торгово-економічних відносинах»** розкрито організаційно-правові та соціально-економічні засади функціонування «бюджетної системи федерації», бюджетних прав радянських республік та їхньої частки у загальносоюзному бюджеті, здійснення торгово-економічних відносин. Досліджено процес становлення жорстко централізованої загальнофедеративної бюджетної системи.

Система управління економікою, заснована на двосторонніх договорах, не влаштувала компартійний центр, особливо у питаннях фінансової політики. Тому офіційна Москва намагалася уніфікувати управління фінансовою системою РСФРР і УСРР, закріпити єдність грошової одиниці, сформувати спільний бюджет. У січні 1919 р. в Україні було відкрито відділення Народного (пізніше – Державного) банку РСФРР, в обіг вводилася російська валюта. Відповідно до угоди, укладеної 1 червня 1919 р. між урядами УСРР і РСФРР, передбачався спільний грошовий обіг і бюджет. Усі фінансові органи України були реформовані в єдиний фінансовий відділ губернських і повітових виконкомів – Народний комісаріат фінансів РСФРР. При уряді УСРР була затверджена колегія уповноважених Наркомфіну РСФРР, завданням якої було організувати фінансовий апарат в Україні. Постановою Всеукраїнського Революційного Комітету від 30 січня 1920 р. усі нормативні акти уряду УСРР, що стосувалися фінансової сфери, замінювалися законодавчими актами РСФРР. Фінансове відомство, очолюване уповноваженим НКФ РСФРР при уряді УСРР, розпочало організацію апарату й операційної діяльності на основі законодавства РСФРР.

Чергове відновлення радянської влади в Україні у 1920 р. спонукало російське радянське керівництво ліквідувати колегію уповноважених з 1 березня

1920 р. Натомість запроваджувався Інститут уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР та формувалася його апарат. У жовтні 1922 р. постановою НКФ затверджено «Положення про взаємовідносини уповноваженого Наркомату фінансів при РНК УСРР з Народним комісаріатом фінансів РСФРР», за яким уповноважений був одночасно і повноважним представником Наркомату фінансів РСФРР в Україні. Разом зі своїм управлінням він виконував функції центрального фінансового органу уряду УСРР. Наркомат фінансів, а також усі інші наркомати і центральні установи РСФРР діяли лише через управління Наркомату фінансів і не мали права допускати звернень до губернських і повітових фінансових органів, розташованих на території України. Ці органи, а також усі народні комісаріати та інші центральні установи України мали право зносити з Наркоматом фінансів РСФРР лише через уповноваженого Наркомату фінансів і його управління. Така жорстка централізація фінансової системи України та підпорядкування її московському керівництву свідчила про намагання останньої позбавити республіку ресурсів та не дати можливості самостійно здійснювати економічну політику.

Тогочасний державний бюджет України був самостійною складовою частиною загальнофедеративного бюджету РСФРР. До нього надходили всі державні прибутки, отримані з території України, з усіх необ'єднаних народних комісаріатів, а також витрати цих наркоматів. Основу витратної частини бюджету склали кошториси, що формувалися окремими необ'єднаними наркоматами України. Після затвердження бюджету, разом із висновками уповноваженого РНК УСРР, подавався до Наркомату фінансів РСФРР і заносився до федерального розпису державних видатків окремими параграфами – доходи, надходження і видатки.

Загальнофедеративний бюджет РСФРР і самостійних радянських республік, що перебували разом з нею у робітничо-селянському союзному об'єднанні, складався з трьох частин: а) спільні доходи і витрати усіх федеративних частин РСФРР і республік з об'єднаних народних комісаріатів; б) прибутки і витрати РСФРР та кожної частини союзного об'єднання з необ'єднаних наркоматів згідно союзного робітничо-селянського договору; в) бюджетні статті РСФРР щодо наркоматів та інших установ, що мали свої центри в межах кожної частини федерації. Оскільки тривалий час не існувало окремого декрету, яким було б передбачено точні бюджетні взаємовідносини між РСФРР та іншими частинами федерації, зокрема УСРР, український уряд встановив правила формування бюджету. Необ'єднані наркомати формували свій бюджет, який затверджувався РНК УСРР, а профільні наркомати РСФРР надавали висновки та корегували його. Доходи і видатки об'єднаних наркоматів обох республік фіксувалися у кошторисах наркоматів РСФРР і до складу бюджетів республік не входили.

З утворенням СРСР його бюджет у 1922/23 р. мав офіційну назву «Бюджет РСФРР». У ньому передбачалася солідарна участь України та інших договірних радянських республік. Однак їхні бюджетні права залишалися неузгодженими до прийняття 29 жовтня 1924 р. постанови ЦВК «Про бюджетні права Союзу РСР і належних до його складу союзних республік». Право на власний бюджет УСРР

отримала у жовтні 1922 р. Головною ознакою такого права було те, що бюджет не охоплював усієї господарської системи республіки і не затверджувався українським урядом. Неодноразово УСРР порушувала питання про розширення своїх бюджетних прав, але безрезультатно. У подальшому ці права ще більше обмежували.

Підпорядкування фінансової системи УСРР єдиному центрові завершилося до утворення СРСР, юридичне оформлення якого вплинуло на організаційні форми бюджетної системи, яку узаконила загальносоюзна Конституція. Бюджетна система СРСР базувалася на єдиному державному бюджеті, загальносоюзному бюджеті та бюджеті союзних республік. Економічного життя УСРР безпосередньо стосувався загальносоюзний державний бюджет, оскільки на його утриманні перебували установи і представництва союзних наркоматів, промислових трестів. Республіканський бюджет УСРР розглядався разом із союзним, але за «зводом» державних доходів і видатків СРСР. Однак видатки українського бюджету втричі були меншими від російського федеративного бюджету, а надходження вагомими.

Питання про необхідність перегляду фінансових взаємовідносин між Союзом і його суб'єктами періодично обговорювалися економістами та фінансистами на рівні республік. Вони наполягали на розширенні фінансової незалежності, отриманні більшої свободи у маневруванні своїми засобами в інтересах господарського розвитку. Обмеження бюджетних прав України та скорочення витрат на українські республіканські потреби давало Москві можливість поповнювати бюджетний дефіцит самої Росії.

Для України її частка визначалася незмінно у розмірі 19 % щорічно, хоча союзний Наркомфін робив спроби знизити її до 17 %. Підставою для встановлення такого відсотка стало співвідношення української й загальносоюзної територій. До уваги не брався ні рівень розвитку господарства, ні чисельність населення, ні економічна доцільність. Ущільнення бюджету здійснювалося з єдиною метою – звільнення якомога більшої частини національного доходу і передача його в розпорядження СРСР. Недосконалість бюджетного законодавства призвела до перетворення бюджетів союзних республік на кошториси. Отже, становлення та розвиток радянської бюджетної системи відбувався централізовано за уніфікованою організаційно-функціональною структурою, з концентрацією джерел надходження у республіках та перерозподілу бюджету в Москві.

Висвітлено змагальність між УСРР та союзними установами за формальне право України на самостійний державний бюджет. За союзним договором 28 грудня 1920 р. Україна до 1 жовтня 1922 р. взагалі не мала власного бюджету. 27 травня 1922 р. сесія ВУЦВК наголосила на бюджетних правах України. Державний бюджет УСРР 1922/23 бюджетного року став першим фінансовим документом системного характеру. Він мав стати важливим чинником економічного оформлення України як цілісного господарського організму. Однак юридичне оформлення СРСР, що розпочалося задовго до підписання Союзного договору, передбачало єдність державного бюджету. Упродовж 1922–1924 рр.

відбулося політико-адміністративне оформлення загальносоюзного державного бюджету та визначення частки України у ньому. Надходження зосереджувалися у Москві, фінансові документи затверджував союзний уряд. Конституція СРСР 1924 р. юридично оформила бюджетні повноваження союзної держави. Її уряд затверджував єдиний державний бюджет Союзу РСР, до якого входили бюджети союзних республік, встановлював союзні податки і доходи, а також відрахування, що формували бюджети союзних республік.

У другій половині 1920-х рр. проблема розподілу бюджетних коштів була предметом гострих дискусій на сесіях центральних виконавчих комітетів республік, пленумах центральних партійних органів. Фінансування будівництва промислових підприємств, оснащення місцевої інфраструктури проводилося переважно за рахунок загальносоюзного бюджету, чверть якого наповнювала Україна.

Показано пріоритети фінансування, реальний статус республік, їхні відносини в економічному розвитку. Ставлення центру до України підтверджує частка УСРР у федеративному бюджеті, співвідношення внеску республіки в економічний розвиток федерації і підтримка УСРР радянською Росією. Бюджет УСРР був об'єднаним з бюджетом РСФРР. Визначення частки України у державному бюджеті РСФРР відбулося 19 вересня 1922 р. на засіданні Раднаркому УСРР. Зваживши на роль України в економічному розвитку федерації, Держплан УСРР визначив її у розмірі 25 % до загального бюджету.

Державний бюджет СРСР у 1922/23 бюджетному році та наступних два бюджети були єдиними, а представництво республік реалізовувалося лише через центральне кредитування необ'єднаних наркоматів по лінії РНК УСРР. Обсяги асигнувань для них були встановлені Москвою у травні 1922 р.: для РСФРР – 83,8 %, УСРР – 15 %, БСРР – 1,2 %. Навесні 1923 р. їх переглянули і пропорції дещо змінилися: РСФРР – 80 %, УСРР – 19 %, БСРР – 1 %. Частка УСРР у федеральному бюджеті, тобто відсоток її фінансування центральною касою Москви, до якої потрапляли українські податки та інші доходи, була зумовлена політико-економічною монополією унітарної держави.

Лева частка основних державних податків, акцизного збору, мита, зібраних в Україні, спрямовувалися до загальносоюзного державного бюджету. Лише у 1926 р. відбувся суттєвий перегляд відрахувань на користь республіканського бюджету, але його ухвалення погоджували у бюджетній комісії ВЦВК СРСР. На армію і флот витрачали 151,3 млн крб із союзного бюджету, а кошторисний розпис РНК УСРР на утримання системи освіти становив лише 6,3 млн крб. охорони здоров'я – 2,7 млн крб. Витрати республіканського бюджету УСРР на утримання загальносоюзних відомств – Наркомату шляхів сполучення, Наркомату зовнішньої торгівлі, Наркомату військових справ, Наркомату морських справ, Наркомату закордонних справ – становили 80,7 млн крб. (11,1 %), а об'єднаних наркоматів (Наркомату фінансів, ВРНГ, Наркомату праці, Наркомату робітничо-селянської інспекції, Центрального статистичного управління, Наркомату продовольства) – 43,3 млн крб (39,2 %). На республіканські наркомати (Наркомат освіти, Наркомат охорони

здоров'я, Наркомат соціального забезпечення, Наркомат юстиції, РНК УСРР, ВУЦВК, Держплан, Наркомат земельних справ) витрачали 15,2 млн крб. Видатки на об'єднані наркомати, Інститут уповноважених, що перебував у Харкові, в українському бюджеті втричі перевищували видатки на республіканські наркомати.

За таких пропорцій гострі дискусії про роль і місце УСРР у союзному бюджеті, особливо про її бюджетні права, які тривали у 1920-х рр., мали реальні підстави. Упродовж наступних років зросла дохідна і видаткова частини державного бюджету, але співвідношення залишалося «колоніальним», враховуючи залишкові не об'єднані республіканські наркомати УСРР. Так, бюджетні кошти на утримання необ'єднаних наркоматів УСРР у 1925/1926 бюджетному році становили четверту частину видатків у РСФРР і п'яту частину у СРСР. На розвиток освіти, науки та мистецтва УСРР витрачала 18,2 % загальної суми видатків союзного бюджету на ці бюджетні статті, що становило в абсолютних цифрах 2 млн крб., на охорону здоров'я – 0,3 млн крб., на утримання ОДПУ та судових органів і прокуратури СРСР – 88,8 млн крб. Республіканський бюджет України на 1927/28 господарський рік становив 294,7 млн крб. разом з відрахуваннями до місцевого бюджету. Без нього складав 183,5 млн крб. Щодо видаткової частини республіканського бюджету, у порівнянні з іншими союзними республіками, Україна виконала директиви союзного уряду.

Державний бюджет УСРР перших років його існування був дефіцитним, витратна частина якого була позбавлена соціального спрямування. Лише з 1925 р. вдалося вийти на показники відносної бездефіцитності українського бюджету. Основну його видаткову частину витрачали на обслуговування загальносоюзних та об'єднаних відомств, що розміщувалися на території УСРР. Надання більшовицьким урядом пріоритетів розвитку своєї військово-політичної доктрини, складна внутрішньополітична та внутрішньоекономічна ситуація позначалися на видатках бюджету, що свідчить про значні відсотки, спрямовані на фінансування силового блоку державного механізму. Фінансування соціально-культурного розвитку українського суспільства здійснювалося за залишковим принципом, що не відповідало реальним потребам розвитку республіки.

Охарактеризовано регулятивні функції Уповноваженого Народного комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР при уряді УСРР, реальне здійснення принципу монополії зовнішньої торгівлі, обмеження ролі й місця УСРР через систему ліцензій, дозволів, погоджень у Москві.

У червні 1920 р. засновано Народний комісаріат зовнішньої торгівлі, який, згідно договору 28 грудня 1920 р., набував повноважень об'єднаного наркомату. В УСРР безпосереднє керівництво зовнішньоторговельною діяльністю здійснювало Управління Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР (березень 1921 р.) як центрального органу виконавчої влади. Посаду Уповноваженого обійняв С. Брон. Він же очолив і колегію Управління, яке складалося з відділів торгівлі, експорту, імпорту, адміністративно-господарського, економічно-статистичного, фінансово-облікового, транспортно-матеріального, митного. Станом на березень 1921 р. Управління налічувало

137 осіб. Уповноважений на правах члена також входив до складу колегії НКЗС УСРР.

Інститут Уповноваженого формував та здійснював зовнішню торгівлю, а його очільник мав повноваження народного комісара. До компетенції Уповноваженого входили заходи з організації в Україні центральних і місцевих органів НКЗТ РСФРР, формування за кордоном торговельних представництв Української РСР, керівництво та нагляд за їхньою діяльністю, реєстрація в РНК УСРР декретів і постанов РНК РСФРР, право подання проектів законів щодо зовнішньої торгівлі України. Він займався формуванням та обліком експортного фонду, з'ясуванням експортних потреб України, організацією роботи Ради зовнішньої торгівлі України, поданням на її розгляд і затвердження експортно-імпортного плану УСРР, призначенням закордонних торговельних представників тощо.

На початку 1922 р. затверджено нову структуру в органах зовнішньої торгівлі України – Управління Уповноваженого Народного комісара зовнішньої торгівлі при РНК УСРР, Всеукраїнська торговельна контора з експорту й імпорту – Укрзовнішторг з місцевими (обласними та районними) управліннями. Обговорювали питання про взаємовідносини між республіками у закордонній роботі, пропозиції створити єдиний комерційний апарат для обслуговування торговельних повноважень РСФРР і УСРР. Торгпред УСРР отримував мандат від НКЗТ РСФРР, інколи торгпред РСФРР діяв як представник від УСРР.

25 листопада 1922 р. у Харкові підписано попередню угоду про двосторонню співпрацю українсько-російських торговельних представництв, згідно з якою передбачено встановлення зовнішньоекономічних зв'язків Укрзовнішторгу з представниками НКЗТ Росії та Уповноваженого НКЗТ при РНК УСРР. Разом вони утворювали єдиний апарат. Отже, діяли принципи формального федералізму, які демонстрували функціональну легітимність УСРР як суб'єкта міждержавних відносин з РСФРР та зовнішніх торговельних зв'язків з європейськими країнами.

З утворенням СРСР запроваджено посаду Уповноваженого загальносоюзного комісаріату зовнішньої торгівлі на території УСРР для здійснення основ загальносоюзної політики у зовнішній торгівлі, а також для своєчасного і належного задоволення потреб УСРР у зовнішньоторговельному обороті. З 5 серпня 1923 р. торгпредства УСРР за кордоном вважались ліквідованими. Уповноваженому підпорядковувалися усі органи загальносоюзного комісаріату зовнішньої торгівлі, що функціонували на території УСРР, він розпоряджався майном, що знаходилося на території республіки та відносилось до компетенції НКЗТ СРСР.

Фактично упродовж усього досліджуваного періоду Уповноважений та його Управління контролювали діяльність усіх установ, організацій та осіб, які здійснювали операції із зовнішньої торгівлі на території УСРР. Уніфікація основ, принципів зовнішньої торгівлі міждержавного тандему УСРР–РСФРР на початку 1920-х рр. завершилася повною її централізацією в установах СРСР, перетворенням України на сировинний придаток.

Доведено факт екстериторіальної експансії і безапеляційного втручання уряду РСФРР в економіку УСРР через систему органів конфіскації та реквізиції. Військово-політичний союз між республіками означав відверту окупацію, яка виявила себе у діяльності російських продовольчих загонів в Україні, в експорті системи продрозкладки та карально-репресивних органів задля здійснення більшовицької «продовольчої політики». Її комісарами були московські призначенці в УСРР, які фактично здійснювали продовольчий та сировинний грабіж республіки. Вивіз сільськогосподарської продукції з України до радянської Росії контролював центральний апарат РКП(б). Продовольчу розкладку в УСРР здійснювали силовими методами. У губерніях і повітах діяли продовольчі відділи, до складу яких залучали кадри ЦК РКП(б) і Наркомпроду РСФРР. У середині 1919 р. з Москви і Петрограда для «хлібозаготівлі» в Україну направили 2700 осіб «спецзагонів», створили 5-тисячну продармію. Ради, комбіді, продзагони, загороджувальні загони та продармія грабували українське селянство, яке чинило опір конфіскації хліба та сільськогосподарської продукції. Наркомпродівці РСФРР і УСРР мали у своєму розпорядженні кавалерійські частини для придушення опору селян, охорони продовольчих вантажів, організації загороджувальних загонів, систему заручників.

Декларований принцип федералізму був зухвало порушений, оскільки офіційна Москва не визнавала факту голоду в УСРР, вимагала від неї системної продовольчої допомоги «дітям Поволжя». Значна частина українського хліба спрямовувалася на армію, силові структури, федеративний апарат. Сприйняття України житницею радянської федерації означало порушення принципу паритетності у міждержавних відносинах, підпорядкування продовольчих ресурсів УСРР так званим «загальнофедеративним» пріоритетам. В Україні вирощували 39 % хлібних зернових культур «радянської федерації», а валова продукція становила третину! Діяльність в Україні воєнізованих загонів, продовольчих комітетів Південного фронту, продзагонів з репресивними повноваженнями, Укртрудоармії, концтаборів і рішень Реввійськстребуналів у «продовольчих справах» засвідчують факт існування окупаційного режиму. Тому декларування «незалежності і суверенітету» у союзному договорі 28 грудня 1920 р. виглядає ситуативним компромісом, тактичним кроком до стратегічної мети – підпорядкувати територію, уніфікувати політичну систему влади, встановити більшовицьку модель унітарної держави тоталітарного типу.

Влітку 1924 р. Раднарком УСРР виявив 145 районів, у яких збір на душу населення не перевищував 12 пудів, тобто менше голодної норми. У 57 районах він становив менше 6 пудів, із них 32 райони припадали на Харківську, Куп'янську і Мелітопольську округи. Для збереження сільського господарства УСРР було створено Особливу комісію щодо боротьби з наслідками недороду при РНК УСРР («Особком України»). Упосліджене ставлення центру до республіки, споживацьке її використання – не випадковість, а наслідок функціонування принципу великодержавної зверхності. Паритетність у взаєминах зникла, коли сільське господарство України потерпало від суб'єктивних та об'єктивних чинників деструкції. Прикладом є голод 1921–1923 рр. У 1924 р. він

охопив 145 районів України. 1925 р. став неврожайним для Придністров'я, Молдавської АСРР, Могилівської та Тульчинської округ, частини Одеської округи та окремих районів степової смуги. Ні російсько-федеративні суб'єкти, ні загальносоюзні органи влади не переймалися проблемами «братньої» радянської республіки.

Зернова проблема в Україні, як наслідок деструктивної соціально-економічної політики більшовиків на селі, криза хлібозаготівлі 1927/28 р. і масовий голод у південно-східних районах УСРР 1929 р., сприймалися московським центром як опір республіканської номенклатури, місцевий саботаж «куркульських елементів», внутрішня контрреволюція, а не власні прорахунки їхнього меншовартісного ставлення до України, її напівколоніального статусу.

У п'ятому розділі **«Формування єдиного народногосподарського комплексу: теорія і практика»** досліджено суть протиріч між УСРР і РСФРР/СРСР, народження нових історичних концепцій, що породжували дискусії й «ухили», формування загальносоюзного «народногосподарського комплексу» та систему підпорядкування базових галузей республіканської промисловості.

Проаналізовано теоретичні та практичні складові поняття і явища «народногосподарський комплекс». Дискусії, що виникли у 1920-х рр. у політичній, економічній і культурній сферах, стали наслідком внутрішньопартійної боротьби за владу. Конституційне і політичне моделювання відносин між суб'єктами економічного життя суспільства, країни, держави, пошук оптимального шляху системної трансформації стали пріоритетними для науки і виконавчої влади.

Період 1920-х рр. в українській економічній науці характеризується народженням нових історичних концепцій. Теоретичні праці стосувалися прогнозування розвитку радянської економіки, взаємодії її галузей, встановлення пріоритетів, визначення модернізаційного курсу. Відразу після створення СРСР актуалізувалася проблема співвідношення економічних потенціалів УСРР та РСФРР, республіканського і загальносоюзного. Вона мала і національний контекст, а також історичну складову у відносинах метрополії та колонії. Перспективи розвитку «народногосподарського цілого» розглядали В. Доброгаєв, М. Волобуєв, Г. Гринько, А. Річицький. Вони торкалися суто прикладних і політико-економічних аспектів у взаєминах центру і республік, справедливого перерозподілу національного доходу у бюджетних відносинах, узгодження прав і повноважень республіканських органів влади. Зокрема, В. Доброгаєв пропонував розширити повноваження республіканських фінансових органів з дотриманням принципу бездефіцитності республіканського бюджету.

У 1926–1927 рр. в умовах реформування системи управління промисловістю, її державного страхування, бюджетних відносин, дискусії відбувалися переважно у «закритому режимі»: на засіданнях Політбюро ЦК ВКП(б), пленумах ЦК ВКП(б), з'їздах, сесіях ЦВК СРСР. Вони загалом висвітлені в історіографії (М. Дорошко, С. Кульчицький, О. Латишева, Л. Новохатько, О. Чеберяко). Особисту та номенклатурну позицію з виразними республіканськими

пріоритетами висловлювали М. Полоз, М. Скрипник, П. Солодуб, О. Шумський. Несподіваною була стаття М. Волобуєва «До проблеми української економіки», опублікована у 1928 р. в журналі «Більшовик України». Він розглядав Україну як історично сформований народногосподарський організм, що мав власний шлях розвитку, обстоював його цілісність, захищав господарську самостійність українських підприємств, не погоджувався з проникненням російської економіки, вимагав збереження за Україною реального контролю за діяльністю союзних органів.

На думку М. Волобуєва, доцільно використовувати назву «Україна», яку вважав точнішою від «УСРР». Заперечував використання російськими економістами та Держпланом СРСР визначень «Південь», «Південний Захід», «Південний гірничопромисловий район», «Південь європейської Росії», які походили від колоніального минулого України. Обстоювання України як єдиного народногосподарського комплексу, критика принципів економічного районування, запропонованих І. Александровим, намагання Держплану поділити Україну на два економічні райони (Південний гірничопромисловий та Південно-Західний). Вивчаючи особливості «національного ухилу» кінця 1920-х рр., історики вбачають у «принциповій» позиції М. Волобуєва намір української партійно-номенклатурної еліти зберегти конституційно декларовану самостійність. Думка слушна, яку автор цілком поділяє. Устами М. Волобуєва республіканська номенклатура заявляла про надмірну монополію центру, його абсолютну владу в УСРР, перетворення її самобутнього народногосподарського цілого на частину загальносоюзного. Поняття і явище «народне господарство» сприймалося у контексті державного націоналізованого сектору. Насправді ж воно було представлене селянським приватним підприємництвом (понад 5 млн дворів), непманами міста і села, кустарно-промисловим виробництвом, системою кооперативних товариств.

Теоретичні дискусії й «ухили» («волобуєвщина»), номенклатурно-службове протистояння, на наше переконання, свідчили про наявність глибокого протиріччя у відносинах між УСРР та РСФРР/СРСР. Змінилися структурно-функціональні органи (так звані загальнофедеративні та союзні), а проблема реального економічного районування лишалася актуальною. Концепція І. Александрова суперечила формальним ознакам господарської самостійності УСРР, тому виникли теоретичні проекти у вигляді дискусійної статті М. Волобуєва та його «опонента» А. Річицького.

У тогочасних академічних історико-економічних дослідженнях зафіксовано також прояви «інтелектуального ухилу». У 1920-х рр. у Київському інституті народного господарства функціонувала кафедра історії народного господарства УСРР, яку очолював професор О. Оглоблин. На проукраїнських засадах виходили праці К. Воблого, М. Слабченка, О. Оглоблина, у яких вивчали економічний розвиток України, історію становлення її народногосподарського комплексу, самобутність народної української економіки. У Третньому відділі ВУАН діяла комісія з вивчення фінансової ситуації в УСРР, яку очолював академік Л. Яснопольський, семінар з історії народного господарства УСРР, яким керував академік К. Воблий.

Формування народногосподарського комплексу в другій половині 1920-х рр. відбувалося у площині теорії та практики, які, судячи з інтелектуальної (М. Волобуєв, В. Доброгаєв, Г. Гринько, А. Річицький) і прикладної (Г. Гринько, М. Полоз, М. Скрипник, П. Солодуб, О. Шумський), не збігалися. Вони були наслідком інституційно-системного протиріччя, закладеного у роки так званого об'єднавчого руху до СРСР (формальний принцип федералізму, наявність об'єднаних і республіканських наркоматів, неприхована експансія загальносоюзних трестів, відомств, наркоматів в УСРР). Якщо у відносинах між УСРР і СРСР проглядалась двосторонність формальних міждержавних зобов'язань, відтак і взаємних претензій, то у відносинах республіка–центр вони нівелювалися, а ідеологічно-політична складова домінувала.

Висвітлено адміністративно-територіальну експансію центру в УСРР через поділ регіонів впливу, формування загальносоюзного «народногосподарського простору», його номенклатурного підпорядкування. У нових умовах районування, крім пасивного збору та аналізу економічно-географічних і статистичних народногосподарських даних, ставало тим інструментом, який забезпечував загальний розвиток так званих територіально-виробничих комплексів, що охоплювали відразу кілька країв, областей і навіть союзних республік.

Перший етап радянського економічного районування припав на 1920–1931 рр.: від теорії і практики «ленінського» плану ГОЕЛРО до загальної схеми поділу країни на економічні райони. За основу районування обирали політично-економічний принцип. 10 листопада 1921 р. Президією ВЦВК створено комісію для підготовки проекту районування під головуванням М. Калініна. Загальний проект і методологію реформи районування доручили розробити групі вчених на чолі з І. Александровим. У брошурі «Экономическое районирование России» (1921) він пропонував зміни в системі адміністративного поділу відповідно до економічних районів. В основу нового районування було покладено принцип поділу території на економічні райони, кожний із яких мав представляти собою економічно сформовану територію. Економічний принцип мав стати основою нового адміністративно-територіального поділу за формулою: область–округ–район. На території Європейської частини Росії створено 12 економічних районів, Азійська частина Росії вміщувала 9 економічних районів. Усього на території майбутнього СРСР мав бути 21 економічний район. Адміністративні межі областей і державні кордони республік належало змінити відповідно до економічного районування.

У схемі економічного районування замість УСРР, як окремої республіки, виділявся Південно-Західний регіон разом із Кримом та центром у Києві, а також Південний з центром у Харкові. Територія України мала бути поділена на дві частини, підпорядковані московським центральним органам. Від УСРР відокремлювали усі промислові райони – Харківщину, Донбас, Придніпров'я і чорноморські порти, позаяк у них не переважав український пролетаріат. Фахівці Держплану під час обговорення програми економічного районування СРСР не зважали на проголошену раніше національну політику партії і не рахувалися з

тим, що «Україна не провінція Росії». Історичний факт існування цієї комісії, на нашу думку, означав наявність структурно-функціонального обмеження формального економічного суверенітету республіканських урядів УСРР і РСФРР. За таких обставин їхні відносини з міждержавних трансформувалися у міжгосподарські на рівні оперативних і міждержавних підприємств. Сама комісія з районування лобіювала вузькогрупові інтереси. Найбільш одіозними лобістами виступали В. Молотов, Л. Каганович, К. Ворошилов. Часта зміна керівництва в Комісії (Т. Сапронов, С. Тер-Габріелян, А. Єнукідзе, Я. Полуян) перетворювала її в маловпливовий і недієздатний орган.

Промисловість СРСР опиралася переважно на українську вугільно-металургійну базу, яка була представлена загальносоюзними трестами («Південсталь», «Донвугілля»). Трестована промисловість фактично перебувала у підпорядкуванні ВРНГ СРСР. Отже, здійснення економічного районування з одночасним реформуванням системи управління промисловістю, за винятком другорядних галузей, позбавили УСРР регулятивних функцій.

Досліджено основні етапи становлення системи вертикального підпорядкування базових галузей промисловості, пріоритетного поділу їх на союзні та республіканські, навіть попри територіально-географічну концентрацію сировинних ресурсів.

Керівництво РКП(б), а не КП(б)У, передало у 1919 р. федеративному уряду РСФРР регулятивні повноваження стосовно управління окремими галузями українського промислового виробництва, зосередивши їх у ВРНГ РСФРР. В окремих республіках існували також ради народного господарства, які підпорядковувалися ВРНГ РСФРР. Їхні функції виконували уповноважені ВРНГ РСФРР при уряді республіки. На території республік діяли главки ВРНГ РСФРР (Главцукор, Главвугілля тощо), які також контролювали ключові галузі промисловості.

У державній власності залишали переважно великі підприємства. Дрібні заводи і фабрики передавали в оренду. Замість главків створювали трести, які діяли на засадах господарського розрахунку й об'єднували підприємства за галузевим, територіальним або галузево-територіальним принципом. Учасники їх втрачали виробничу, комерційну, а часом і юридичну самостійність. Фабрики і заводи, що входили до трестів, не мали статусу юридичних осіб, відтак ціле і частина не взаємодіяли.

Перші трести з'явилися наприкінці 1921 р. В УСРР створили 19 трестів, які об'єднували однорідні або взаємопов'язані підприємства з повною господарською і фінансовою незалежністю. Деякі з них сформували досить великі об'єднання («Донвугілля», «Південсталь», «Машинотрест», «Цукротрест» тощо). Відразу за трестами почали створювати синдикати, які закуповували сировину, планували торговельні операції і збут однорідної продукції групи трестів. Ринок засобів виробництва сформувався під впливом діяльності синдикатів, влаштування ярмарків і заснування товарних бірж.

У 1923 р. правова база трестованої промисловості була посилена новими

нормативними актами. 2 липня 1923 р. ВУЦВК затвердив «Декрет про трести», продублював відповідний правовий документ РСФРР від 10 квітня 1923 р. 17 липня 1923 р. союзним Раднаркомом видано «Декрет про трести місцевого значення». Господарський розрахунок змінився на комерційний, а засади самоокупності – на отримання прибутку. Уперше в законодавстві сформулювали суть тресту, як промислового підприємства, його майнової відповідальності та органів управління. Ідея комбінованого союзно-республіканського управління промисловістю, яка постала в умовах конституційного оформлення унітарної держави, походила від центральних установ. Як регулятивний орган УРНГ інституційно залежав від ВРНГ СРСР, тому обмежився відносною функціональною самодіяльністю, а не уособленням самостійності в управлінні.

Валова продукція державної промисловості низки підприємств, підпорядкованих УРНГ, склала у 1924/25 р. 54 %, а у 1925/26 р. – 91 %. Питома вага УСРР у промисловості СРСР збільшилася з 14 % у 1921/22 р. до 20 % у 1925/26 р. Високі темпи промислового зростання пояснювалися введенням в експлуатацію раніше законсервованих підприємств. У 1925/26 р. 11 % усього обсягу капіталовкладень в українську промисловість уперше було спрямовано на новобудови. Показники зростання основного капіталу промисловості України та капітальних затрат свідчать про неухильне збільшення її продуктивних сил, про примноження питомої ваги промисловості республіки у виробничих потужностях СРСР.

У складі СРСР Україна представляла різноманітний і багатий господарський комплекс, що відігравав велику роль в усіх галузях загальносоюзного народного господарства. Практично всі галузі промисловості мали тут потужну базу, з огляду на значні запаси місцевої сировини і були тісно взаємопов'язані. Якщо промисловість Уралу освоювалася, то Криворізько-Донецький регіон мав сформовану соціально-економічну структуру, яка приваблювала центр. Через систему загальносоюзних наркоматів і союзних трестів відбулася адміністративно-територіальна інкорпорація та політично-економічна уніфікація промислової інфраструктури Донбасу і Придніпров'я. Пролетаризація регіонів певною мірою зумовила їх русифікацію. Упосліджене ставлення до фінансування республіканської промисловості пояснювалося не лише її місцевим значенням, але і пріоритетом ключових галузей – вугільної, металургійної, видобувної.

У грудні 1929 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про реорганізацію управління промисловістю», за якою головною ланкою управління ставало підприємство, а не трест. Трести перетворювалися з госпрозрахункових об'єднань в органи технічного управління. Велика промисловість України перейшла у розпорядження загальносоюзних наркоматів. З того часу, як об'єкт промисловості ставав «союзним», а український уряд втрачав право управління цим об'єктом, порушувалося саме поняття цілісності української промисловості. Усі заперечення українського уряду проти такого становища були проігноровані. Індустріалізація стала основним економічним пріоритетом, а також системним уніфікатором ознак самостійного управління промисловістю.

У **висновках** підсумовано та узагальнено результати дослідження. Проаналізовано вітчизняну та зарубіжну історіографію обраної теми з використанням базового для історичних досліджень проблемно-хронологічного методу. Дослідження стану наукової розробки теми свідчить про те, що, незважаючи на існування праць загального характеру, у яких висвітлено окремі аспекти російсько-українських відносин 1919–1929 рр., порушена нами в дисертації наукова проблема не мала спеціального комплексного вивчення. У сучасній історіографії відсутні дослідження, у яких комплексно вивчали б відносини між РСФРР і УСРР в адміністративно-територіальній, політичній, економічній площинах. Взаємовідносини РСФРР та УСРР у 1919–1929 рр. висвітлювали в історіографії широко і суперечливо: від «вічної дружби» до «вічного антагонізму». Російсько-українські відносини періоду становлення радянської державності розглядали тенденційно і фрагментарно. Лише уважне прочитання офіційних партійних і державних документів дозволяє створити реальну картину розвитку цих відносин, пояснити ситуацію, за якої вони перейшли із розряду «об'єкт–об'єкт» до розряду «об'єкт–суб'єкт».

Систематизовано й охарактеризовано джерела, здійснено їх класифікацію, визначено ступінь їхньої репрезентативності. Встановлено, що джерельна база є різноплановою, інформативно насиченою, достовірною. Вона представлена опублікованими та неопублікованими матеріалами. У ході наукового пошуку всі залучені до вивчення джерела було поділено на групи: 1) нормативно-правові акти вищих органів влади та управління; 2) діловодна документація державних установ та громадських організацій; 3) статистичні матеріали та довідкові видання; 4) періодична преса. Осмислення опрацьованих джерел на засадах новітньої методології дозволило розкрити обрану для вивчення тему та досягти поставленої мети.

Досліджено концептуальні засади та принципи формування відносин між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр., здійснено їх авторську періодизацію. Доведено, що міждержавні відносини РСФРР і УСРР базувалися на основі більшовицької доктрини, єдності ідеологічних та політичних завдань, однотипності державного устрою, але дещо відмінного соціально-економічного укладу. Незалежні радянські республіки формально мали статус самостійних держав у 1919 – початку 1920-х рр., але були тісно пов'язані між собою. Роль центру відігравала РСФРР, навколо якої гуртувалися решта радянських республік. Прагнення до об'єднання зумовлювалося економічними зв'язками між ними, що склалися протягом тривалого часу, однаковою політичною структурою, а також ідеологічними завданнями унітаризму, централізму, тоталітаризму правлячої більшовицької партії. У її структурі керівні комітети партії у національних республіках, хоч і називалися центральними, як, наприклад, ЦК КП(б)У, насправді ж користувалися не більшими правами, ніж обласні або губернські парткоми в РСФРР, тому змушені були підпорядковуватися рішенням ЦК РКП(б).

Міждержавні відносини, що формувалися між РСФРР і УСРР на початку 1920-х рр., характеризувалися нерівністю повноважень прав суб'єктів. РСФРР

мала серйозні переваги у відносинах з Україною, привласнювала права союзного центру. Союзний договір загалом регулював державні взаємовідносини РСФРР і УСРР, але вони були недостатньо визначеними. Відсутність чіткого розмежування функцій центру і республіки, протиріччя стосовно сфер компетенцій загальнофедеративних і республіканських структур породжували конфлікти між управлінськими органами РСФРР та УСРР.

Виявлено чинники, які впливали на формування та діяльність органів влади РСФРР і УСРР. Ситуація, що склалася у цей період у взаєминах РСФРР із національними республіками, була цілком закономірною. Становлення радянської федерації відбувалося не шляхом створення спеціальної мережі установ для розв'язання спільних для всіх республік завдань, а перетворенням вищих органів влади РСФРР у союзні. Із встановленням радянської влади в Україні на початку січня 1919 р. російсько-українські відносини з площини явної та прихованої збройної боротьби з носіями української національної державності перемістилися у площину складних міждержавних стосунків. За Конституцією 1919 р. УСРР формально вважалася незалежною державою, а насправді була частиною нової імперії, відродженої більшовиками у формі унітарної держави диктаторського типу. Не згадувана в радянських конституціях компартійна диктатура перетворювала конгломерат в єдину країну з суворо централізованим управлінням.

Розкрито особливості дипломатичних та господарсько-інституційних взаємин між РСФРР і УСРР. Інституційна нерівноправність виявила себе у воєнно-політичних та господарських відносинах між РСФРР та іншими радянськими республіками. Свідченням цього є «Союзний робітничо-селянський договір між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою» від 28 грудня 1920 р. Уніфікація з елементами унітаризму виразно проявилася в об'єднанні 7 стратегічних для республік наркоматів: військових і морських справ, ВРНГ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошти і телеграфу. Небажання послабити централізацію державного управління у мирних умовах свідчило про те, що керівники партії ігнорували суверенітет формально незалежних радянських республік.

Проаналізовано діяльність та показано роль інституту уповноважених, повноважних та постійних представництв як формалізованої ознаки російсько-українських відносин. Перетворення органів державного управління Російської Федерації на федеральні означало «автономізацію» незалежних республік, тобто фактичне включення їх в адміністративно-функціональні кордони РСФРР на правах автономних. Управлінці (наркоми, члени колегій наркоматів) російських центральних органів не зважали на юридичний статус України як незалежної держави.

З підписанням договору 1920 р. виникла потреба погодження господарських планів між республіками. Зовнішньополітичні обставини вимагали від більшовицького керівництва показової демонстрації української самостійності. Діяв ленінський стратегічний план «поступок націоналам». Тому ідея створення

представництва УСРР при уряді РСФРР була частиною плану формального декларування господарської самостійності республіки. Заснування Повноважного представництва УСРР у справах господарського будівництва при уряді РСФРР сприяло налагодженню відносин між економічними наркоматами РСФРР та УСРР. Діяльність такого органу економічного зв'язку між радянськими республіками дещо стримувало намагання московського компартійного центру підпорядкувати Україну економічно. Повпредство стало договірно-дискусійним майданчиком, інколи непоступливим і принциповим.

Інститут уповноважених СРСР при уряді УСРР став ланкою, яка зв'язувала республіку із союзним центром у здійсненні політики об'єднаних наркоматів та виконавцем завдань, що диктувалися офіційною Москвою. Об'єднані наркомати здійснювали галузеве керівництво на всій території СРСР. Уповноважені народних комісаріатів СРСР при уряді УСРР безпосередньо підпорядковувалися загальносоюзному РНК та звітували перед вищими органами відповідних республік.

Радянська Росія намагалася контролювати усі сфери життя національних радянських республік, незважаючи на незалежний юридичний статус їх на початку 1920-х рр. До утворення СРСР радянські республіки були формально самостійними соціалістичними державами, виступали суб'єктами в міжнародних відносинах. Тому у період 1920–1923 рр. діяльність Наркомату закордонних справ УСРР було спрямовано на розвиток дипломатичних відносин з іншими державами, вдосконалення внутрішнього законодавства в межах компетенції наркомату, підтримку контактів з представництвами іноземних держав в УСРР.

Раднарком УСРР докладав значних дипломатичних зусиль для переконання урядів іноземних держав у законності влади в Україні. Український радянський уряд мав намір подолати міжнародну ізоляцію, налагодити з іноземними державами офіційні політичні відносини, юридичне право на які у нього з'явилося лише після підписання Союзного договору між РСФРР і УСРР 1920 р., формального визнання суверенітету і незалежності сторін. Право самостійних зносин з іноземними державами було однією з умов суверенності УСРР. Першим дипломатичним представництвом УСРР стала Українська дипломатична місія у Москві на чолі з Ю. Коцюбинським. У січні 1921 р. вона була офіційно акредитована при уряді РСФРР і відіграла важливу роль у встановленні політичних та економічних взаємовідносин з частинами територій колишньої Російської імперії, а також з окремими іноземними державами. Українська дипломатична місія у Москві стала посередником в оформленні й закріпленні міжнародного становища УСРР, підписання низки дипломатичних угод з іноземними державами.

Одночасно діяли повноважні представництва радянських республік у Москві. Вони були державними установами, що сприяли співробітництву радянських республік, їхнім зв'язкам з РСФРР, виконували на цьому етапі певним чином функції посольства та консульства. Повпредства поступово втрачали функції дипломатичних місій, позаяк відносини між республіками із міждержавних трансформувалися у міжреспубліканські, інколи суто

господарські.

З утворенням СРСР правове становище республік з договірних змінилося на союзні. Відносини між республіками втратили характер міждержавних і формувалися суто як міжреспубліканські. Внаслідок цього змінювався статус і їхніх повноважних представництв при уряді, тепер уже СРСР. Повноважні представництва втрачали функції зовнішніх зносин, перестали іменуватися «повноважними» і постійно перебували при уряді СРСР. Замість Повноважного представництва уже в липні 1923 р. створено Постійне представництво УСРР при уряді СРСР. Постпредства утворювали для здійснення тісного зв'язку договірних республік з центральними органами Союзу РСР і безпосереднього максимального представлення у загальносоюзному будівництві їхніх політичних, культурних, економічних, побутових та інших інтересів і потреб. На Постійне представництво покладалися завдання здійснення зв'язку між УСРР та РСФФР. Воно часто виконувало функцію буфера у відносинах «союзний центр–республіка», не допускаючи цілковитого підпорядкування діяльності українських органів влади та інтересів республіки загальносоюзним (фактично – російським). Український уряд намагався демонструвати суверенні права. Обов'язком Постійного представництва було захищати суверенні права УСРР, а також загальногосподарські, фінансові та правові інтереси республіки, які формально були виписані союзною конституцією.

Показано суперечливість у відносинах між РСФФР і УСРР з питання правового регламентування кордону між ними у 1920-х рр. Колишні адміністративні кордони між радянськими республіками стали в нових реаліях міждержавними кордонами. Фактично до сьогодні українські етнічні кордони не співпадають з адміністративними кордонами України. У результаті адміністративно-територіальних перетворень 1920-х рр. Україна втратила великі території на Сході.

Розкрито організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування бюджетної системи федерації. З'ясовано, що становлення та розвиток радянської бюджетної системи здійснювався централізовано за уніфікованою організаційно-функціональною структурою з конституційним обґрунтуванням. Теоретично та організаційно формування державного бюджету УСРР відповідало політико-економічним засадам радянської держави. Суперечливість виявлено у бюджетній політиці центральних органів влади щодо прав і повноважень республіки. Основну видаткову частину українського державного бюджету витрачали на обслуговування загальносоюзних та об'єднаних відомств, що розміщувалися на території України, частка якої була обтяжливою для економіки республіки. Надання більшовицьким урядом пріоритетів розвитку своєї військово-політичної доктрини, складна внутрішньополітична та внутрішньоекономічна ситуація позначалися на видатках бюджету, що свідчить про значні відсотки, спрямовані на фінансування силового блоку державного механізму. Фінансування соціально-культурного розвитку українського суспільства здійснювали за залишковим принципом, що не відповідало реальним потребам розвитку республіки.

З'ясовано уніфікаторську сутність загальнофедеративного бюджету, доведено наявність системного обмеження бюджетних прав радянської України. Встановлено, що принципи, які вкладалися українським урядом у формування республіканського бюджету, його права і співвідношення з єдиним бюджетом СРСР, засвідчували факт прихованого конфлікту між українською партійно-радянською номенклатурою та союзними органами влади. Конституційне оформлення унітарної держави призвело до уніфікації бюджетних відносин, зміцнення позиції центральних установ, але зумовило необхідність розмежування прав і обов'язків республік та загальносоюзного уряду. Виокремлення республіканського і союзного бюджетів було формальним, оскільки діяв єдиний державний бюджет. Поняття «державний бюджет» УСРР означало утримання державного сектору, а не самостійний фінансовий документ суверенної держави, її інституційний атрибут.

Проаналізовано форми і методи російської радянської централізаторської політики в галузі економічного районування та управління промисловістю, систему підпорядкування базових галузей республіканської промисловості. Доведено, що мета такої економічної політики полягала в намаганні поділити СРСР на великі територіальні частини, які спеціалізуються у всесоюзному поділі праці. Тому райони на території УСРР були не внутрішньодержавними, а всесоюзними. Їх завдання полягало у виробництві продукції (часом у зосередженні певної технологічної стадії виробництва) для всього СРСР чи задоволенні його експортних інтересів. Економічні райони часом роз'єднували деякі республіки. Українська СРР – класичний тому приклад. Варварська експлуатація природних ресурсів України, особливо її Сходу, призвела до їх виснаження, а з розпадом СРСР і здобуттям Україною незалежності, поставила останню в енергетичну залежність від Російської Федерації. Українські політики, економісти намагалися протистояти механічним тенденціям союзних органів, які мали в проекті поділити Україну на два економічні райони. Такі плани суперечили принципу народногосподарської єдності України і наражалися на опір національно-політичного характеру.

Досліджено особливості формування загальносоюзного «народногосподарського комплексу», його номенклатурного підпорядкування. У складі СРСР Україна представляла різноманітний і багатий господарський комплекс, що відігравав велику роль в усіх галузях загальносоюзного народного господарства. Практично всі галузі промисловості мали тут потужну базу з огляду на значні запаси місцевої сировини і були тісно пов'язаними. Якщо промисловість Уралу освоювалася, то Криворізько-Донецький регіон мав сформовану соціально-економічну структуру, яка приваблювала центр. Через систему загальносоюзних наркоматів і союзних трестів відбулася адміністративно-територіальна інкорпорація та політично-економічна уніфікація промислової інфраструктури Донбасу і Придніпров'я. Пролетаризація регіонів, тобто забезпечення робочою силою, певною мірою зумовила його русифікацію. З'ясовано суть протиріч, теоретичних дискусій, «ухилів», номенклатурно-службового протистояння та їх вплив на формування російсько-українських

відносин.

Отже, у відносинах РСФРР з УСРР у 1920-х рр. зафіксовано поєднання тактики інкорпорації засобами силової експансії з підкресленим декларуванням незалежності України та прийняттям рішень, що перетворювали останню на автономію. Поглиблення цього процесу створило передумови для формування єдиної союзної держави під зверхністю РСФРР. Нав'язана радянською Росією система союзів та договорів, порушення Конституції і втручання у компетенцію вищих органів влади республік з боку центральних органів РСФРР набуло стійкого характеру. Конституційне оформлення СРСР, становлення однопартійної політичної системи та її злиття з державним апаратом, перетворення вищих органів влади РСФРР у центральні органи влади Союзу, підпорядкування стратегічно важливих галузей української промисловості демонструвало ігнорування інтересів України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Сокирська В. В. Відносини між РСФРР і УСРР (1919–1929 рр.): політично-економічний та адміністративно-територіальний дискурс: монографія / МОН України, Уманський державний пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2017. 568 с.

Рецензія: Троян С. С. Російсько-українські відносини радянської доби: становлення і еволюція 1919–1929 рр.: Сокирська В. Відносини між РСФРР і УСРР (1919–1929 рр.): адміністративно-територіальний та політично-економічний дискурс: монографія / МОН України, Уманський державний пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, «Сочінський», 2017. 568 с. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 49. С. 292–293.

2. Сокирська В. В. Фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України як джерело вивчення російсько-українських відносин у період становлення тоталітарної держави // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 7. С. 143–147.

3. Сокирська В. В. Діяльність «Комітету допомоги голодуючим Великої Росії» в Україні // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. Збірник наукових праць. Число 18: Актуальні проблеми нумізматики в системі спеціальних галузей історичної науки. 2011. С. 175–179.

4. Сокирська В. В. Сільськогосподарське економічне районування в умовах становлення російсько-українського кордону в 20-х рр. ХХ ст. // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. 2012. Вип. 9. С. 85–91.

5. Сокирська В. В. Етнічний аспект становлення російсько-українського кордону в 20-х рр. ХХ ст. // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. 2012. Вип. 5. С. 237–240.

6. Сокирська В. В. Джерела з історії становлення та розвитку російсько-українських відносин 1920-х рр. у фондах федеральних архівів Російської

Федерації // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. 2013. Вип. 10. С. 179–186.

7. Сокирська В. В. Політичний аспект російсько-українських відносин 20-х рр. ХХ ст. у новітній історіографії // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. 2013. Вип. 11. С. 134–139.

8. Сокирська В. В. Проблема визначення південно-східної частини російсько-українського кордону у 1920-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. XXXVII. С. 109–114.

9. Сокирська В. В. Економічний чинник російсько-українських відносин 20-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2013. Випуск 78. (№ 11). С. 58–61.

10. Сокирская В. Место и роль постоянного представительства УССР в российско-украинских отношениях 20-х годов ХХ века // Проблемы современной науки: сборник научных трудов: выпуск 12. Часть 1. 2014. С. 116–124.

11. Сокирська В. В. До проблеми формування кримської ділянки російсько-українського кордону у 1920-х рр. // Наукові праці: науково-методичний журнал. 2014. Вип. 229. Т. 241. Історія. С. 23–28.

12. Сокирська В. В. Періодичні видання 1920-х рр. як джерело до вивчення стану економічних відносин між РСФРР і УСРР // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2014. № 3(107). Березень. С. 115–119.

13. Сокирська В. В. Російсько-український кордон: радянська спадщина сучасних проблем // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. 2014. Вип. 82 (№ 3). С. 79–83.

14. Сокирська В. В. Адміністративна реформа і російсько-українське прикордоння // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. 2014. Вип. 7. С. 303–306.

15. Сокирська В. В. Створення та діяльність Українського Представництва при Народному комісаріаті в справах національностей РСФРР // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2014. Вип. 1. Ч. 2. С. 45–50.

16. Сокирська В. В. «Хлібна політика» радянської влади у 20-х рр. ХХ ст. // Український селянин: Збірник наукових праць. 2014. Вип. 14. С. 235–237.

17. Сокирська В. В. Інститут Уповноважених СРСР при уряді УСРР // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. 2014. Вип. 90 (11). С. 72–76.

18. Сокирська В. В. Російсько-українські відносини у 20-х рр. ХХ ст.: інституційний аспект // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2014. Вип. 2. Ч. I. С. 147–153.

19. Сокирська В. В. Створення та діяльність Повноважного представництва УСРР у справах господарського будівництва при уряді РСФРР // Чорноморський літопис: Науковий журнал. 2014. Вип. 10. С. 54–59.

20. Сокирська В. В. Українська дипломатична місія УСРР при Народному комісаріаті в справах національностей РСФРР // Грані: Науково-теоретичний і

громадсько-політичний альманах. 2015. № 7(123). Липень. С. 147–151.

21. Сокирська В. Російсько-українські відносини 1920-х рр. і втрата Україною суверенітету: уроки історії // *Częstochowskie teki historyczne: rocznik. Tom V. Częstochowa*, 2015. S. 163–170.

22. Сокирська В. В. «Україна – не провінція Росії»: дискусії учених та чиновників 1920-х рр. // *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 102 (11). С. 74–78.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Сокирська В. В. Проблеми відносин між РСФРР і УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. // *Матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми. Знахідки»*. (м. Луганськ, 20–21 квітня 2011 р.). Луганськ, 2011. С. 152–155.

24. Сокирська В. В. Аграрні проблеми в контексті російсько-українських відносин середини 20-х рр. ХХ ст. // *Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум–2012: стратегії України в геополітичному просторі». Землеробські цивілізації світу: історія, археологія, етнологія, екологія, економіка, політика, право: тези* (м. Севастополь, Крим, Україна, 6–12 червня 2012 р.). Миколаїв, 2012. С. 62–66.

25. Сокирська В. В. Діяльність адміністративної комісії при президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету з урегулювання кордонів між РСФРР і УСРР у 20-х рр. ХХ ст. // *Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження. Матеріали міжнародного науково-практичної конференції* (м. Львів, 14–15 грудня 2012 року). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2012. С. 86–88.

26. Сокирська В. В. Російсько-українські економічні відносини у 20-х рр. ХХ ст. // *«Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 18–19 жовтня 2013 р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2013. С. 46–51.

27. Сокирська В. В. Етнічний чинник у становленні російсько-українського кордону в 20-х рр. ХХ століття // *«Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства в умовах сьогодення»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпропетровськ, 11–12 жовтня 2013 р.). Дніпропетровськ: ГО «Відкрите суспільство», 2013. С. 40–46.

28. Сокирська В. В. Кримська ділянка російсько-українського кордону у 20-х рр. ХХ ст.: проблема визначення // *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід»* (м. Бахчисарай, 12–13 жовтня 2013 р.). Бахчисарай-Дніпропетровськ, 2013. С. 152–156.

29. Сокирська В. В. Врегулювання відносин між РСФРР і УСРР у 1920-х рр.: періодизація політико-правового процесу // *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Naukowe Wyszukay»* (30.10.2015 r. – 31.10.2015 r.). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. S. 13–17.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

30. Сокирська В. В. Уповноважений Народного комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР при уряді УСРР // Уманська старовина: Науковий журнал. 2016. Вип. 1. С. 56–63.

31. Сокирська В. Бюджетні права радянських республік: інституційні колізії та номенклатурні протистояння // Historia na Żródłach oparta: studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi w 65. Rocznice urodzin / Pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego. Częstochowa, 2017. S. 1003–1014.

АНОТАЦІЯ

Сокирська В. В. Відносини між РСФРР і УСРР (1919–1929 рр.): політико-економічний та адміністративно-територіальний дискурс. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2018.

У дисертації комплексно і всебічно досліджено концептуальні засади відносин між РСФРР і УСРР 1919–1929 рр., проаналізовано чинники, що мали визначальний вплив на формування та діяльність органів влади РСФРР і УСРР, характер взаємовідносин, розкрито зміст російської радянської політики у процесі встановлення російсько-українського кордону. Охарактеризовано особливості дипломатичних та господарсько-інституційних взаємин між РСФРР і УСРР, досліджено вплив повноважних та постійних представництв, інституту уповноважених на формування характеру російсько-українських відносин. Розкрито організаційно-правові та соціально-економічні засади функціонування «бюджетної системи федерації», здійснення торгово-економічних відносин. Досліджено суть протиріч між УСРР і РСФРР/СРСР, народження нових історичних концепцій, що породжували дискусії й «ухили», формування загальносоюзного «народногосподарського комплексу» та систему підпорядкування базових галузей республіканської промисловості.

Ключові слова: РСФРР, УСРР, СРСР, російсько-українські відносини, федерація, унітаризм, політика уніфікації, радянська влада, постійні представництва, уповноважені, російсько-український кордон, державний бюджет.

АННОТАЦИЯ

Сокирская В. В. Отношения между РСФСР и УССР (1919–1929 гг.): политико-экономический и административно-территориальный дискурс. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2018.

У диссертации исследованы концептуальные основы отношений между РСФСР и УССР, проанализированы факторы, имевшие определяющее влияние на

формирование и деятельность органов власти РСФСР и УССР, характер их взаимоотношений, раскрыто содержание российской советской политики в процессе определения российско-украинской границы. Охарактеризованы особенности дипломатических и хозяйственно-институциональных отношений между РСФСР и УССР, исследовано влияние полномочных и постоянных представительств, института уполномоченных на формирование характера российско-украинских отношений. Раскрыто организационно-правовые и социально-экономические основы функционирования «бюджетной системы федерации», осуществление торгово-экономических отношений. Исследована суть противоречий между УССР и РСФСР/СССР, появление новых исторических концепций, которые порождали дискуссии и «уклоны», формирование общесоюзного «народнохозяйственного комплекса» и система подчинения базовых отраслей республиканской промышленности.

Ключевые слова: РСФСР, УССР, СССР, российско-украинские отношения, федерация, унитаризм, политика унификации, советская власть, постоянные представительства, уполномоченные, российско-украинская граница, государственный бюджет.

ANNOTATION

Sokyrka V. V. The relations between the RSFSR and the Ukrainian SSR (1919–1929): political and economic, administrative and territorial discourse. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Doctor's Degree in History in specialty 07.00.02 – World History. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil 2018.

The study of the scientific problem state has proven that despite existing general works, which present some aspects of Russian-Ukrainian relations in the 1920s, the problem raised in the thesis has not been under a full-scale study yet. The database, systemized and introduced into the work, is diverse, informatively rich, and reliable.

In the course of the research it was established that measures aimed at political capture of Ukraine by Soviet Russia were beyond the legal framework of the state relations between Russia and Ukraine. In the 1920s the relations of the RSFSR with the Ukrainian SSR are characterized by the combination of incorporative tactics by means of power expansion with an emphasis on declarative Ukraine's independence and making decisions that transformed the latter into the autonomy. That time the situation, which developed in the relations of the RSFSR with the national republics, was quite logical. The Soviet Federation's strengthening did not follow the pattern of creating a special institutional network to carry out common tasks for all the republics, but transforming the highest authorities of the RSFSR into the union ones. With the establishment of the soviet power in Ukraine in early January 1919, the Russian-Ukrainian relations shifted from explicit and covert armed struggle with the carriers of Ukrainian national statehood to the level of interstate relations between Russia and Ukraine. The interstate relations between the RSFSR and the Ukrainian SSR were based on the Bolshevik doctrine, common ideological and political tasks, the state system and the social and economic structure, organized within common basics.

Independent soviet republics formally had the status of separate states in 1919 – the beginning of the 1920s even being tightly connected.

The relations, which were forming between the RSFSR and the Ukrainian SSR at the beginning of the 1920s, had significant flaws. The principle of their subjects' inequality was immediately put in their basis. The RSFSR had serious advantages in the relations with Ukraine, appropriating the rights of the union center. The union protocol regulated the state relationships between the RSFSR and the Ukrainian SSR, in general. They were not sufficiently defined. The conflicts between the governing bodies of Russia and Ukraine, which arose due to the lack of a clear demarcation between the functions of the center and the republic, contradictions in the areas of competence of the general federative and republican structures. The study of the legal border demarcation between Russia and Ukraine, and the Ukrainian SSR in the 1920s is the important aspect of understanding the essence of the relations between the RSFSR and the Ukrainian SSR, and Ukraine's state status, defined by the Kremlin. In new realities the former administrative borders among the soviet republics became interstate borders. In fact, nowadays the ethnic borders of the Ukrainian people do not coincide with the administrative boundaries of Ukraine. As a result of administrative and territorial transformations in the 1920s Ukraine lost large territories in the East.

With the formation of the Union of Soviet Socialist Republics the legal status of the republics changed from contractual to union ones. The relations among republics lost their interstate character, and the inter-republican one formed instead. There was a need for the creation of authoritative, and later – permanent representation that became special institutions of the inter-republican level capable of maintaining constant links among the governments of the RSFSR and the union republics.

In the Ukrainian economical science the period of the 1920s is characterized with the birth of new historical concepts. The activation of economic thought was accompanied with the criticism of economic programs and economic politics of the party, the intensified ideological confrontation in science. The discussions that arose in the 1920s in the political, economic and cultural spheres were the result of the internal party struggle for power.

Constitutional design of the Union SSR, the formation of a one-party political system and its merge with the state apparatus, the transformation of the highest authorities of the RSFSR into the central authorities of the Union, and the subordination of the strategically important sectors of Ukrainian industry demonstrated the neglect of Ukraine's interests.

Key words: the RSFSR, the Ukrainian SSR, the Union SSR, Russian-Ukrainian relations, federation, Unitarianism, centralized politics, soviet power, permanent representation, the empowered, Russian-Ukrainian border, state budget.

Підписано до друку 16.05.2018 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Замовлення № 125

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com